

SOPRON KÖZÉPKORI VÁROSFALAI

Jelentés az 1961–64. évi ásátásokról

Bevezetés

Az alábbiakban folyamatos ismertetésre kerülő ásátásokat az Országos Műemléki Felügyelőség és a Régészeti Kutató Csoport tervfeladatainak egybehangolása tette lehetővé. Ennek megfelelően kettős célt szolgált. A gyakorlati szempontokat a városépítészeti—műemlékvédelmi célok megvalósítása, az egyedülálló történeti és műemléki értékű építmény napfényre hozása és bemutatása jelentette. Feladatunknak tartottuk ugyanakkor, hogy a középkori magyar várostörténethez a régészeti oldaláról mennél több adatot szolgáltatassunk.

Az első tájékoztató jellegű ásátást 1959—60-ban a Fabricius-ház kertjében és pincéjében a feladatok sokrétű volta miatt ősrégész — római régész — középkoros régész együttműködésével létrehozott munkaközösség végezte.¹ Eredményei után tervet dolgoztunk ki a további kutatásokra, az egyes korokon belül adódó kérdések tisztázására. Elhatároztuk, hogy amennyiben a feladatok megoldása úgy kívánja, egyes szakaszokon egymástól független ásátásokat is végzünk, hogy a kibontandó felületek kiválasztása az adódó részletproblémákhoz igazodhasson, majd megfigyeléseinket egyeztetjük a további munka érdekében. Az alábbiakban az eddig hét helyen végzett ásátásaimból 3 terület ásátási jelentését közlöm. Folytatásaként ezt fogja követni a továbbiaké, majd a megfigyelések összegezése, az egyes periódusok időrendjének és rekonstrukciójának kérdése.

Az összefüggések bemutatására összefoglaló térképet közlünk Sopron belvárosáról az utcarajz és a városfalak vonalával (1. kép). Jelöljük ezen az egyes helyszínrajz-szelvényeket, amelyek területén belül már a feltárás eredményei is berajzolhatóak. A szelvények területén kívül csak az ásátások előtt is látható és ma is fennálló városfalakat jelöljük (de elhagytuk ezek közül a további vizsgálatig bizonytalannak tekinthető, átépített falszakaszokat). A külön helyszínrajz szelvények 1 : 500 méretarányban ábrázolják az ásátás eredményeit, a középkori szint alá hatoló kutatóblokkokat, a közölt metsetrajzok helyét. Eltérően jelöljük a fennálló, vagy feltárt városfalaktól azokat a részeket, melyeket jelentős mértékben átépítettek. Kontúrvonalak nélkül adjuk azokat a falakat, melyeket már teljesen elbontottak és formájukat egy esetleges ásátás bekövetkeztéig csak a levéltárban őrzött felmérésekből ismerjük. Szaggatott vonallal ábrázoljuk azokat a részeket, melyek pontos helyét, formáját nem ismerjük és csak következtetünk helyzetükre. Végül vékony vonallal adjuk a mai beépítés határait (egyes esetekben az 1944. évi állapotot, ha az akkori beépítésvonalak jobban igazodtak a későközépkori helyzethez). A középső városfal faltornyait az Előkaputól

kezdvé beszámoltuk. Segítségül vettük ehhez az 1597. 1622. és az 1831. évi városalaprajzokat. Egyeztetésük szerint a középkori középső városfalhoz 34 torony tartozott, ebből ma már csak 17-nek maradványa áll. A többieket — zömükben az utolsó száz évben — lebontották, vagy teljesen elépítették. A könnyebb tájékozódás elősegítésére a számozást feltüntetjük az összefoglaló térképen és az alaprajzoknál is. A helyszínrajz-szelvényeken a középső falvonulaton az utolsó két építési periódus (IV. és V.) lőréseit jelezzük, a korábbiakat pedig az eredeti pártázat jelölésével együtt az egyes részletalaprajzokon mutatjuk be. (Ahol hosszabb szakaszon sikerült ezeket feltárnunk, ott számozásuk mindig egy-egy fal-torony É-i oldalával kezdődik és a pártázatközök sorrendjében halad a következő toronyig.)

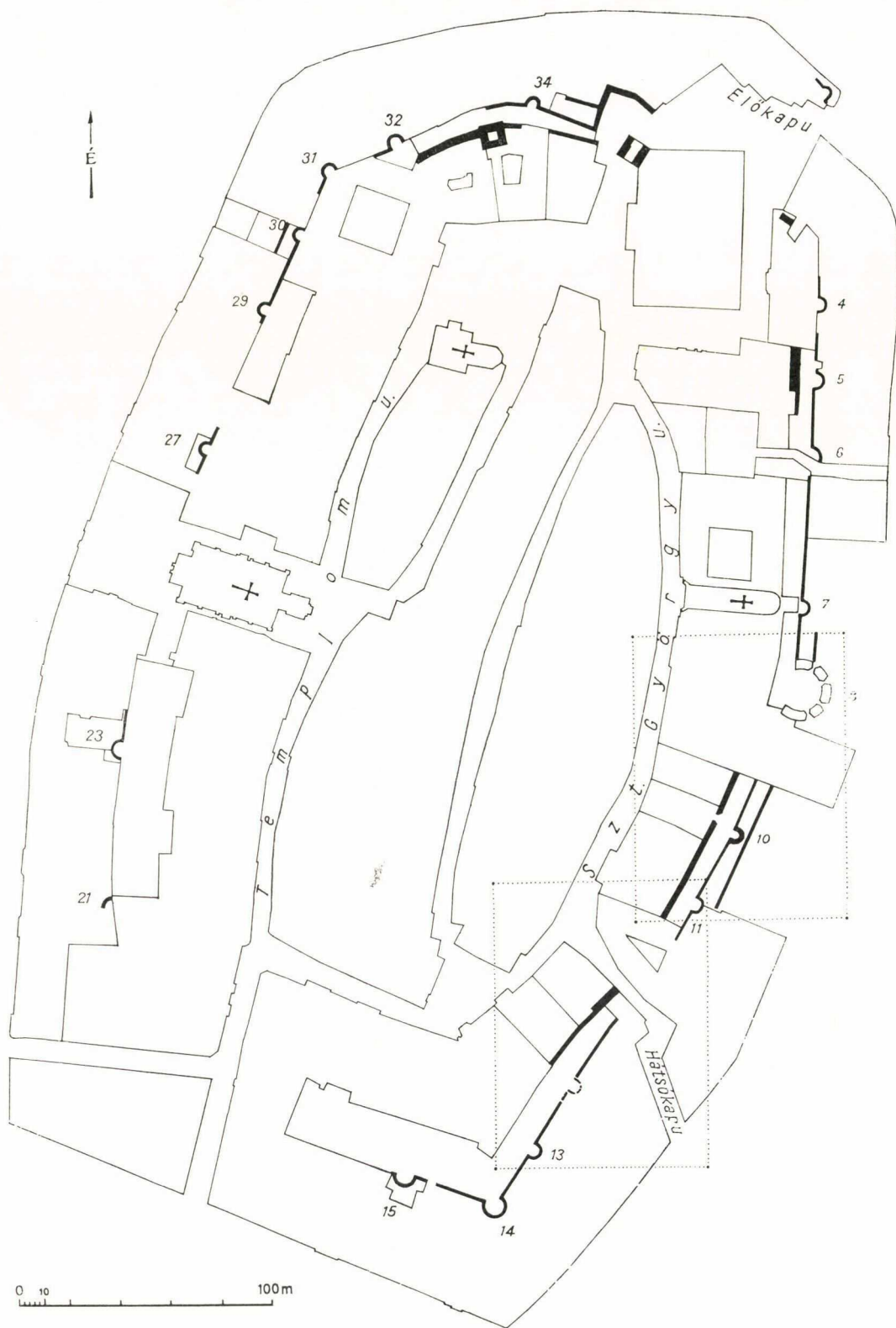
Hátsókapu 2.

Az 1821-ben lebontott középkori Hátsókapu DNy-i oldalán húzódó felső falszoros kutatását 1961-ben kezdtük el. Az itt végzett ásátás során részletes vizsgálat alá vettük a belső és középső városfalnak a Hátsókapu 2. sz. ház felső udvarához tartozó — addig teljesen ismeretlen — szakaszát. Megállapíthattuk, hogy a háznak a kertre néző DK-i homlokzati fala erősen átépítve ugyan, de zömében megőrizte a középkori legbelső városfalat. Ez 1,5 m vastagságú, mészhabarcsos kőfal, melynek alapozása 1,1—2,0 m mélyen már jelentkezett (6. kép). Felső részén a mai padlás magasságában még három késői, téglából épített lőrést is találtunk. Ez a belső városfal ablaknyílásokkal megbontva, helyenként már erősen átépítve DNy felé ma is tovább húzódik a házak homlokzati falaként. Iránya két esetben is megtörik kifelé. Miután ezen a D-i szakaszon az 1962-ben tervezett ásátást mindeddig nem végezhetük el, ma még nem dönthető el, hogy ezek a homlokzati falak valóban minden esetben a városfal felhasználásával épültek-e meg. Az Orsolya tér 1. elpusztult háza esetében a városfal felhasználása bizonyítható: itt a megmaradt falcsontokban még a zwingerhez levezető, falon belül húzódó lépcső nyomai is megmaradtak.

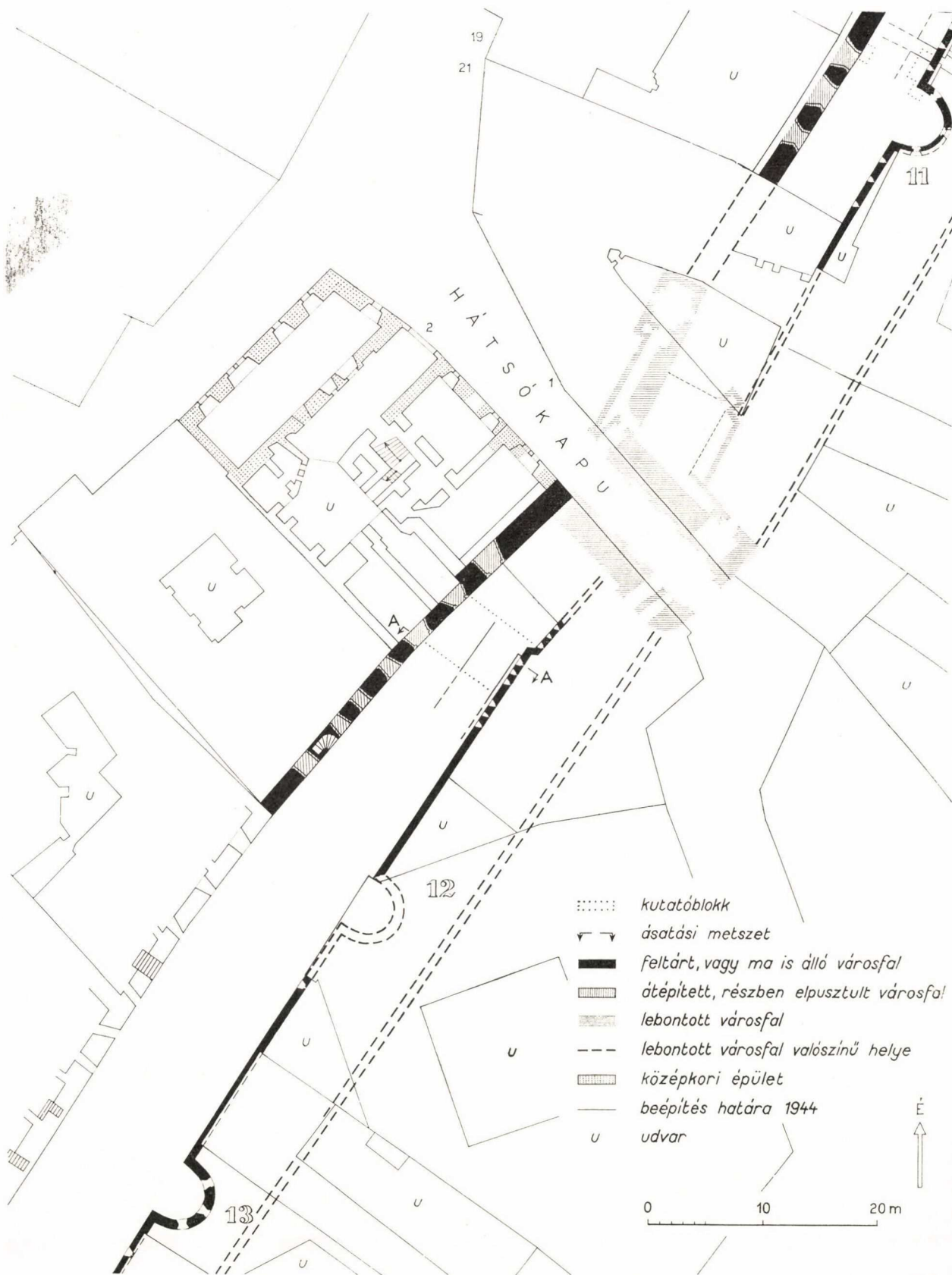
A kert DK-i oldalát határoló újkori tűzfalak alatt viszont a középső, második városfal egy szakaszát sikerült kibontani teljes magasságában. Sajnos külső oldalán ma ház áll, így külső homlokzatát itt nem vizsgálhattuk. A fal belső lábazatáig, mely 2,80 m mélységben húzódott, 1,30 m vastag, felette 0,90 m, majd lépcsőzetesen 0,52 m vastagságúra csökken, tört kőből rakott, helyen-

¹ Holl I.—Nováki Gy.—Sz. Póczy K., Arch. Ért. 89

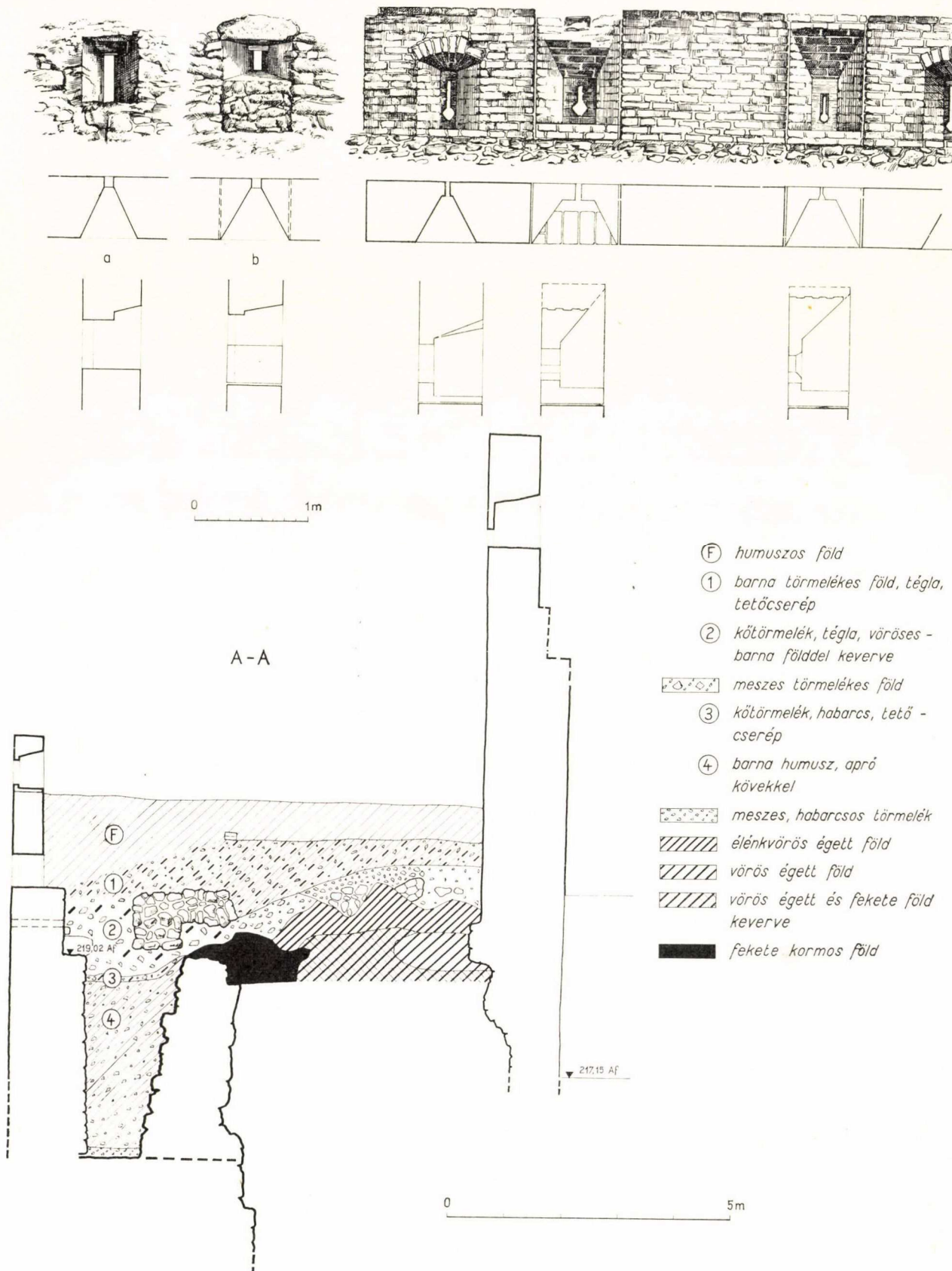
(1962) 47—67. Uo. a kapcsolatos korábbi irodalom is.

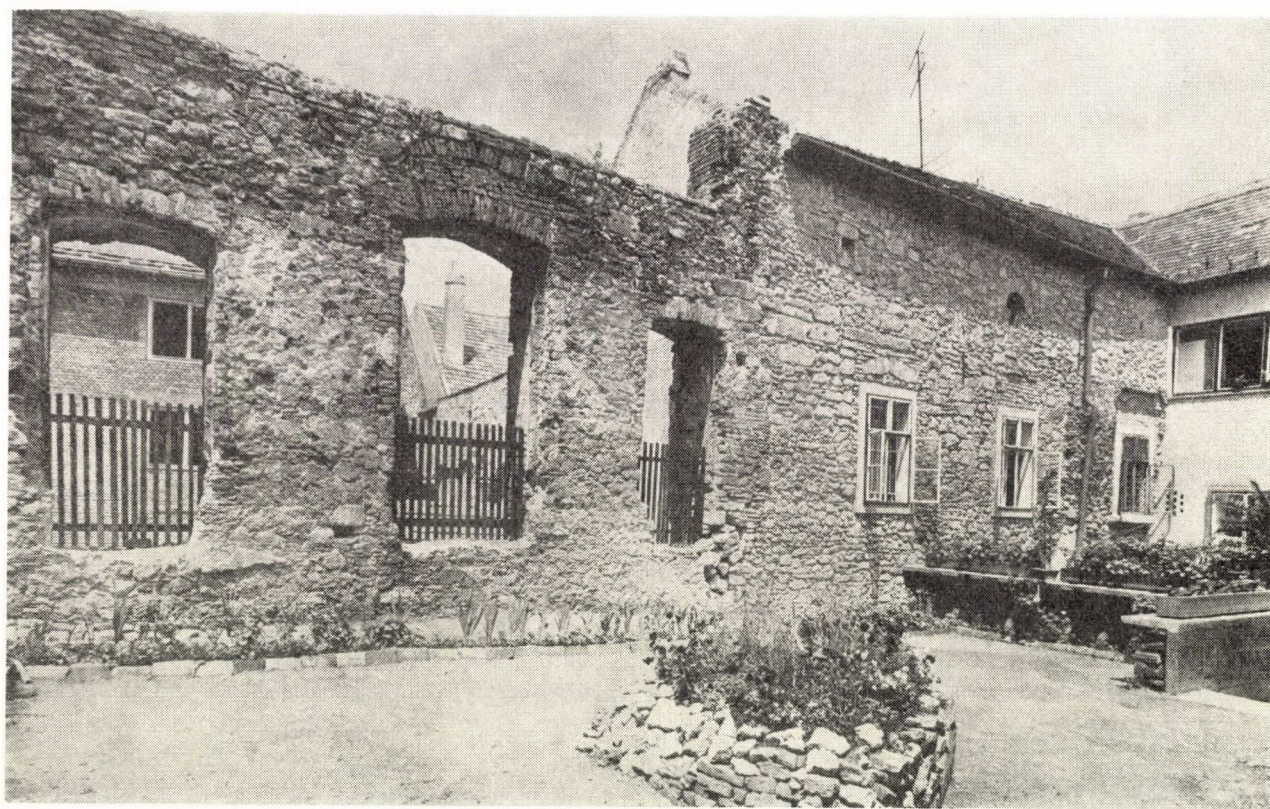
1. kép. Sopron, a Belváros középkori városfalai
 Рис. 1. Шопрон, средневековые городские стены внутреннего города
 Fig. 1. Sopron, les enceintes médiévales du quartier central

2. kép. I. térképszelvény
 Рис. 2. I-ая часть карты
 Fig. 2. Segment de carte I

3. kép. A-A metszet a Hátsókapunál, lőrésformák
 Рис. 3. Профиль А-А у Задних Ворот, формы амбразур
 Fig. 3. Coupe A-A près de la Porte arrière, formes de meurtrières

4—5. kép. A legbelső városhal maradványa a Hátsókapunál
 Рис. 4—5. Остатки внутренней городской стены у Задних Ворот
 Fig. 4—5. Les restes de la muraille intérieure près de la Porte arrière

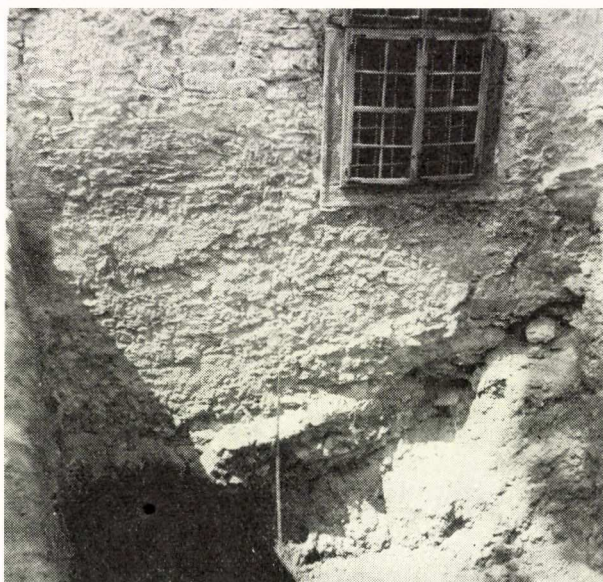
ként a falegyeneket lapos tetőcserepekkel egyengették el. A kőfalban egymástól szabálytalan távolságra töcséres oldalú lőréses húzódnak, melyek már a III. építési periódusba tartoznak (3. kép). A középső városfal eredeti formáját megőrző pártázatok maradványát (II. periódus), illetve a pártázatköztök befalazásával kiképzett későbbi lőréseseket (III. p.) csak e szakasztól délebbre találtuk meg (3. kép b).

A kőfal tetején két további periódusba tartozó téglalőrés-sort bontottunk ki: a IV. periódusban 1,46 m széles téglapártázatok épültek, minden másodikon boltozatos lőrésesekkel, a fal külső síkjában kulcslyuk alakú nyílással. Az V. periódusban az eddig nyitott pártázat köztökbe építettek ismét téglalőrésből szélesebb, felül álboltozatként rakott téglarézsűvel fedett lőréseseket (8. kép). Ezek közül némelyik nyílását finoman faragott homokkő lapból képezték.

Az ásatási területtől DNy felé a középső városfal további vonala is végigkísérhető egészen a fordulóig. Egy rövid 10 m-es szakasz kivételével a fal mindenütt a tűzfalak belső oldalán áll ma is. Kívül a hozzáépült házak takarják, belül viszont a magas földfeltöltés miatt csak a IV–V. periódusba tartozó téglalőrésből rakott felmagasítása látható. A hiányzó szakasz helyén állott — az arányos elosztás alapján ide kimeríthető — 12. faltorony, melyet már az 1831. évi várostérkép sem jelöl, pedig akkor itt még kertek húzódtak. Lejjebb a 13. és 14. torony (utóbbi a saroktorony) sérült állapotban ugyan, de még ma is áll.

A feltárt metszet rétegződéséből (3. kép) a következő adatokat nyerhettük: Az elpusztult római városfal törmeléke fölött készített gerendaváz sánc külső síkját a sánc lábánál egy burkolófal védte, melyet 1–1,20 m-es vastagságban rézsűs kiképzéssel építettek meg, falazóanyagát teljes egészében a római városfal kisméretű kvádereiből és tört puhamész-kövéből nyerték. A burkolófal eredeti magasságát nem ismerjük, ezen a szakaszon 3,5 m-es magasságban maradt meg, a fal alját a római városfal lebontott maradványára építették. Ásatás közben még úgy hittük, hogy a római városfalhoz tartozik ez is, de későbbi megfigyeléseink más szakaszokon is kétségtelenül bebizonyították, hogy a sánchoz tartozó későbbi fal húzódik itt is.²

A gerendaváz sánc pusztulása után ennek maradványai (a fekete és vörösszínű rétegek) fölött emelték a legbelső középkori városfalat. Szintje már 2,60 m-el magasabban húzódott a mai utcaszintnél, mely itt nagyjából megfelel a későközépkori városszintnek is. Alapozásának kiképzése is bizonyítja, hogy építéskor még mind

6. kép. A legbelső városfal alapozása
Рис. 6. Фундамент внутренней городской стены
Fig. 6. Les fondations de la muraille intérieure

7. kép. A felső falszoros feltárás közben
Рис. 7. Верхний стеной коридор во время раскопок
Fig. 7. La braie supérieure en cours de dégagement

külső, mind belső oldalán a sánc maradványának dombja húzódott.³ A középső városfal viszont részben a római falra, részben pedig e szakaszon a kapu felé már a római fal elé, illetve egy római faltorony helyére épült.⁴ Közvetlenül építése után töltötték be a 4. réteget a sánchoz tartozó fal és az új fal közé. A fal belső szintje 219 m Af magasságával a sánc falmaradványához igazodott, s így a létrejött felső falszoros 2 m-rel emelkedett az

² Így 1964-ben a Templom u. 14-nél tártuk fel olyan maradványait, melyek kétségtelenül már a sánchoz tartoznak. Ilyen falat tárt fel 1966-ban Sz. Póczy Klára is (lásd cikkét).

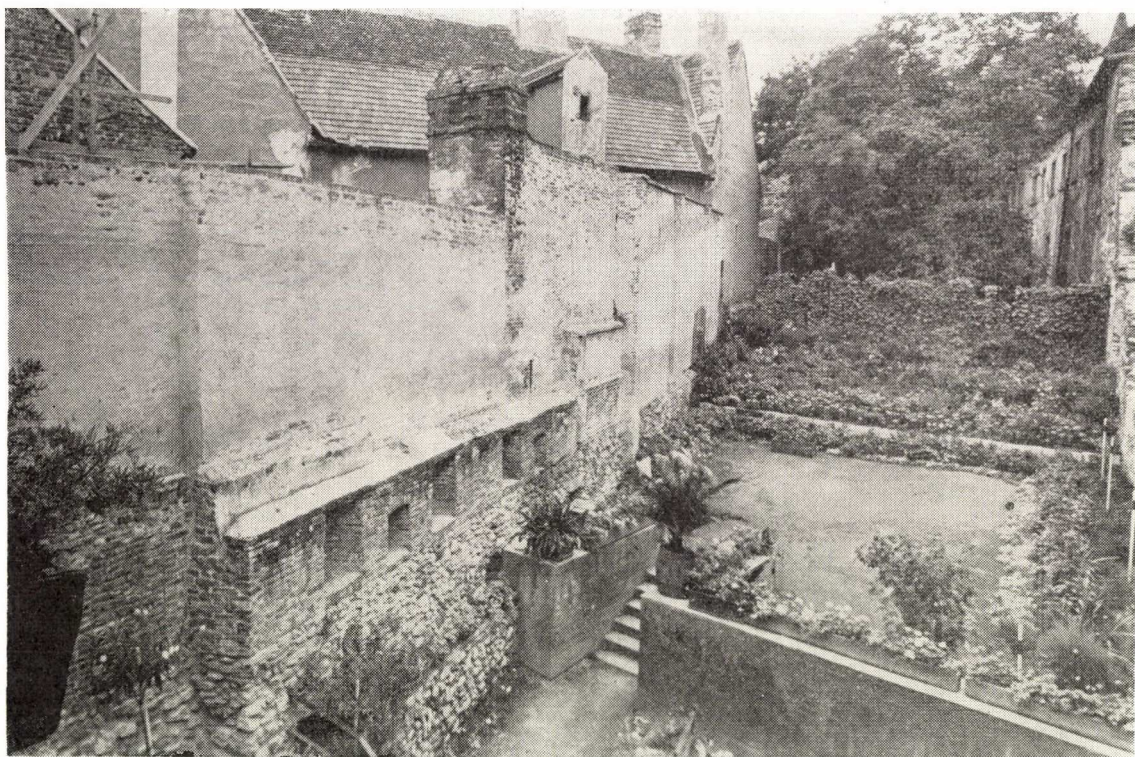
³ A belső falsík jelenlegi sima kiképzését csak a lakó-

ház megépülésekor kapta, midőn a sánc töltését belülről már elhordták és az udvari szárny itt húzódó pincéi megépültek.

⁴ A középkori fal hirtelen törése jelzi valószínűleg ennek helyét.

8. kép. A feltárt középső városfal
 Рис. 8. Раскопанная средняя городская стена
 Fig. 8. La muraille médiane dégagée

9. kép. A középső városfal és a falszoros a műemléki helyreállítás után
 Рис. 9. Средняя стена и стеной коридор после восстановления
 Fig. 9. La muraille médiane et la braie reconstituées

utcaszint fölé. A középső városfal e szakaszának építési korát a 4. réteg itt feltárt leletei alapján a XIII. sz. végére, illetve legkésőbb a XIV. sz. kezdetére helyezhetjük. A kerámia anyag zöme néhány szórványos római töredék mellett (10. kép 10–11.) a XIII. sz.-ból származik, köztük több osztrák típusú fazék (15–20.) kancsó (21.) és lábas (13–14.) is elsősorban a század végére utal. A fedők (22–24.) tányér alakú típusa a XIII–XIV. században egyaránt előfordul. Nem mond ellent e meghatározásnak az egyetlen üveg, egy cseppdíszes pohár töredéke sem (25.).⁵ A réteg felső 20 cm-es részében előkerült barnászörös fazék oldaltöredék már a XIV. század végére — vagy a XV. századra utal és a réteg felett húzódó kő- és habarcs-törmelékes sávval (3. réteg) együtt a középkori falszoros szintet jelzi.⁶ Az alsó lőrészeket még e szintről használhatták. A falon átvezető vízkivezető kő már a belső vastagítással erősített városfalhoz tartozik, amikor a belső szint már 50 cm-el emelkedett, sajnos ennek idejét lelet nem jelezte, de a XV. századnál korábban nem készülhetett. Ezután került ide a 2. réteg betöltése, ez már az átépítések maradványa. A benne talált két nagyméretű fekvő faltömb egy 1,5 m vastag középkori kőfalból származik: ez csak a belső városfal egy ledőlt darabja lehet. A réteg felső részében talált XV. század végi — XVI. század eleji osztrák fazéktöredékek is adatot nyújtanak az átépítésre. A fal ledőlését összhangba lehet hozni avval a levéltári adattal, mely szerint 1463–78 között az itt álló ház gondozatlansága miatt a városfal is ledőlt.⁷

A következő 1. réteg a felső falszoros további lassú feltöltődését mutatja. Ennek szintjéről használták már a felső lőrészeket a IV. és V. építési periódusban. Hogy ennek első szakaszában az ekkor már teljesen idejétmúlt pártázatos formát választották, annak inkább csak esztétikai értelme volt, a város csinosításának szem előtt tartása lehetett indítéka. Jellemző az is, hogy a falszoros szint kiképzése még most is megőrizte a középső fal felé lejtő formáját. A mélyebb járdasáv teljes feltöltődésének meggátolására itt is — több más feltárt szakaszon is — vékony támfalat építettek, amiből itt két téglasor maradt csak meg. A járda használatának idejét a fal mellett 1,5 m mélyről előkerült újkori fajansz töredékek is

mutatják. A IV–V. periódusban emelték meg a legbelső városfalat is, vegyesfalból rakott mellvédjébe kulcslyuk alakú és laposszájú lőrészeket építve (5. kép). A végleges vízszintes feltöltés és evvel a kert kialakítása csak a XIX. század elején következett be. Ekkor befalazták a lőrészeket, felhasználva ehhez a barokk ház már elpusztult ablakkeret-köveit is. Ez egyben a középkori Hátsókapu lebontásának ideje.

Az ásatást ezen a szakaszon sem az alsó falszorosra, sem pedig a belső városfal mögötti sávra nem lehetett kiterjeszteni. Mindkettő beépítve, részben pincékkel is megszakítva komolyabb méretű ásatást már nem tesz lehetővé, s így a legkülső harmadik városfal helyzete is csak a beépítésvonalak utalásaiból, valamint levéltári adatokból deríthető fel.⁸ A levéltári adatok alapján legalább rajzban rekonstruálhatóvá válik az egykori középkori Hátsókapu formája, ez pedig egyesítve az ásatás adataival és a házak műemléki restaurálásánál tett észlelésekkel, a középkori városalaprajz itteni szakaszának megismeréséhez vezet.

Hátsókapu.

A középkori város falát DK-i irányba, a Győri út felé a Hátsókapu nyitotta meg. Építési idejét írásos adat nem őrizte meg, de a lebontásával kapcsolatos városi akták között szerencsére több felvételi rajza is megmaradt.⁹ Ezek közül a leg részletesebb képet az első adja (11. kép), a földszint és emelet alaprajzával, valamint a kapu hosszmetsetével. A tulajdonképeni kaputorony négyzetes 9,80 × 9,80 m alapterületű építmény, elől és hátul ívesen záródó tagolatlan kapunyílással. A falak még az I. emeleten is 3 m vastagságúak; itt hátrafelé konzolos kiugrású erkélyre nyílt egy ajtó, mely valószínűleg az őrség számára biztosította az átjárást a D-i legbelső városfal mögé. É felé és előre csupán egy hosszúkás lőrés, illetve egy szűk nyílás törte át a falat. A II. emeleten már csökkentett falvastagsággal képeztek ki egy szobát, melyből több irányba fülkés lőrészek tekintenek.

A torony külső oldalán látható alacsonyabb egy emeletes építmény vékonyabb falú, kapunyílása kisebb. Az I. emeleti szobájából két fül-

⁵ Az osztrák típusú kerámiákhoz: *Holl I.*, BpR 20 (1963) 70–71., 75. kép; a cseppdíszes üveghez: *Holl, I.*, *Mittelalterliche Funde aus einem Brunnen von Buda.* (Bp. 1966) 37. 43. jegyzetben a XIII. sz. végéről is.

⁶ A 3. rétegben lapos középkori tetőcsereptöredékek kívül más leletet nem találtam.

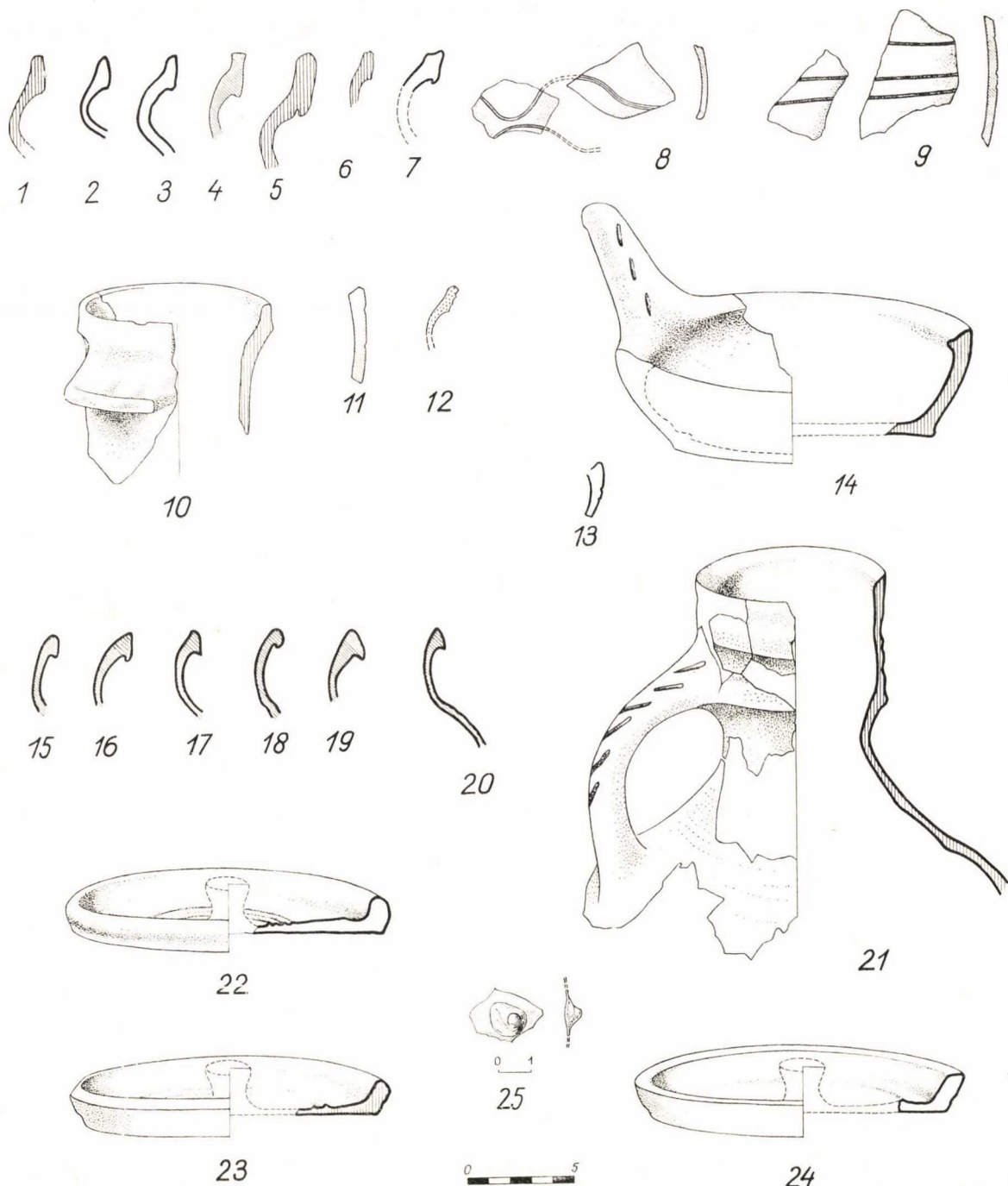
⁷ Grafenegg Ulrik városkapitánynak a városfal melletti háza („an der statmaur gelegen”), sorsára hagyva „ains tails geuallen und ain vach der statmaur nidergeslagen”. Az adat és a ház azonosítása a Hátsókapu 2. házzal: *Mollay K.*, SSz 14 (1960) 332.

⁸ A beépítés vonal csak D felé őrizte meg három Lenin

körúti ház udvari szárnyában a külső fal egykori helyét.

⁹ Sopron, Levéltár, Fasc. XI. Nr. 3310. Hasenauer Márton építkezési iratai között, a v. jelzetű 1815. júl. 24-ről a kapu felmérése; az m. jelű ez év októberéből Handler J. házterve, mely még csak a kapu É-i oldalának bontásával számol és a városfalhoz felvezető lépcsőt is megtartja; a w. jelű már a teljes elbontást jelentő házterv, mely É felé tovább építkeznek.

XI. 3382. akta d. jelű melléklete Handler J. alaprajza a toronyról 1822 márciusából, ismét Hasenauer építkezésével kapcsolatban. Ez úton is köszönöm a Levéltár vezetőségének, hogy kutatásomat támogatták.

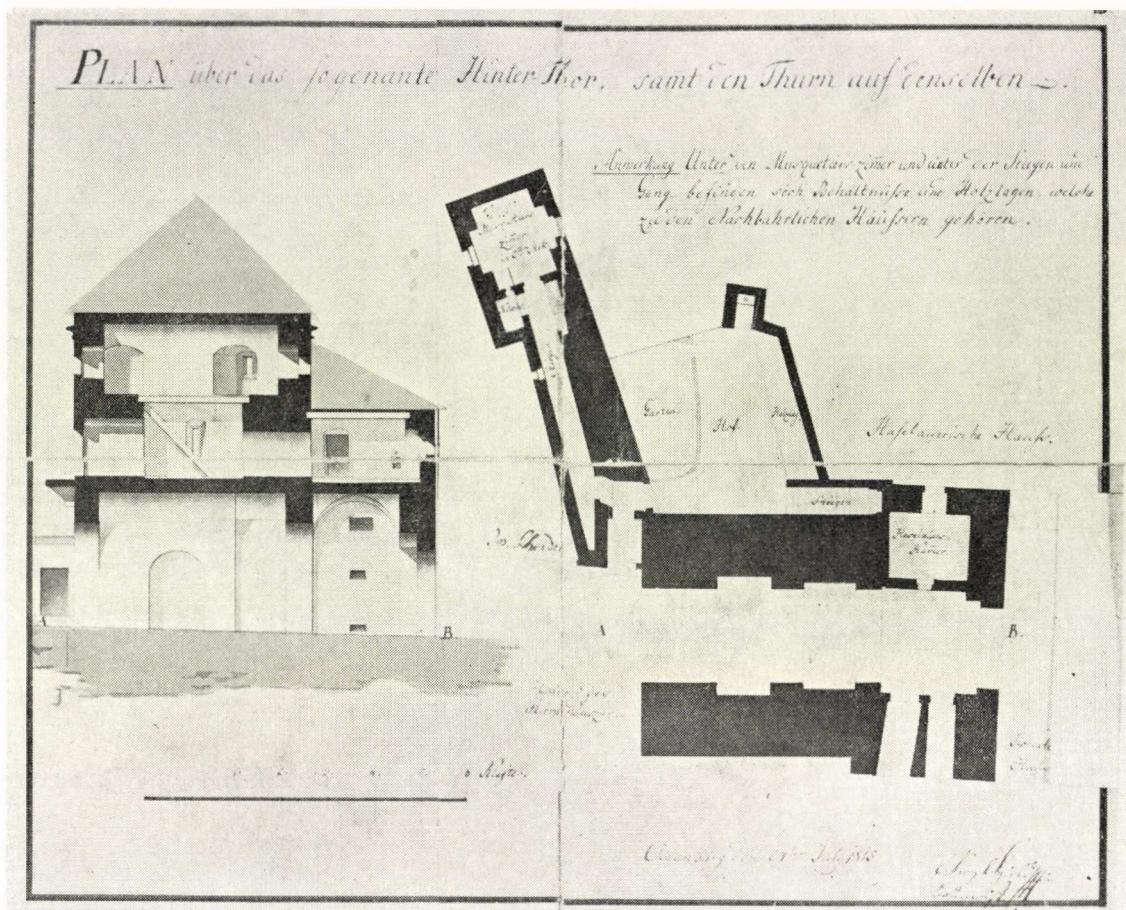

10. kép. Leletek a felső falszoros 4. rétegéből
 Рис. 10. Находки из 4-го слоя верхнего стенного коридора
 Fig. 10. Trouvailles livrées par la 4e couche de la braie supérieure

kés kiképzésű lőrés nyílt oldalra és előre. Valószínű, hogy az É-i oldalon látható folyosó és konyha már egy átalakítás eredménye, eredetileg itt csak egy tér lehetett és előre két lőrés tekintett: a másodikat befalazták, de belső fülkéje a konyhában elárulja eredeti helyzetét. Az egész külső

építmény szervesen csatlakozása és formája arra mutat, hogy az eredeti formájában sem egykorú a kaputoronnyal.

ÉK-felé egy vastag fal csatlakozik a kaputorony sarkához, a város felől mellette még egy vékonyabb fal húzódik és takarja a lépcsős fo-

11. kép. A Hátsókapu felmérése 1815-ből (Sopron, Levéltár)
Рис. 11. Измерения Задних Ворот, относящиеся к 1815 году (г. Шопрон, Архив)
Fig. 11. Relevé de la Porte arrière, de 1815 (Sopron, Archives)

lyosót, melyen keresztül egyrészt az utcáról, másrészt az É-i felső falszoros irányából az őrség II. emeleti szobájába („Musquetirs zimmer”) lehetett feljutni. Ez a rész már a legbelső városfalra épült. A fal külső oldalán itt is megmaradt a sánc lejtője, magasabb szintjét a torony É-i oldalán kialakított udvartól vékony fal és lépcsők határolják.

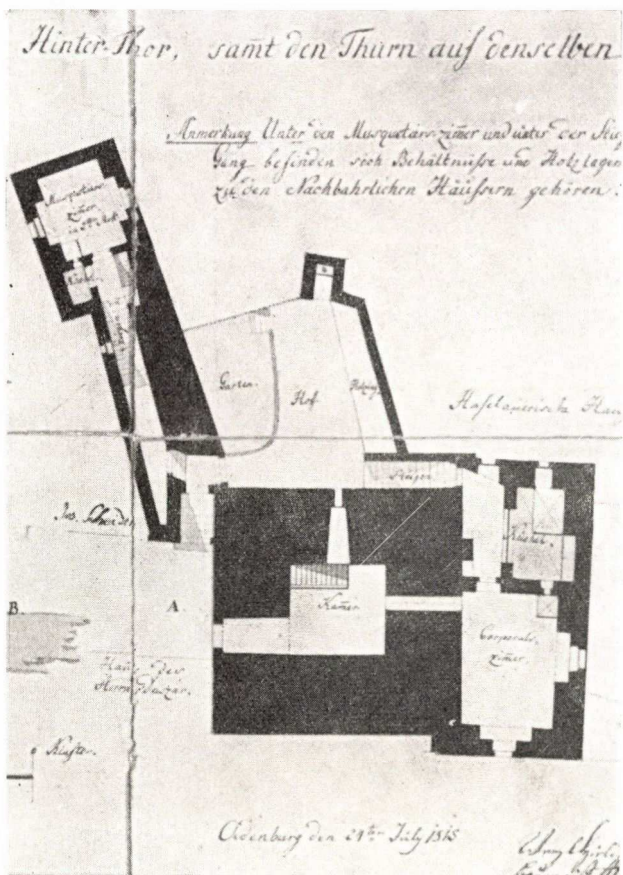
Az 1821–23 között lebontott¹⁰ kapu tornya elhelyezkedése szerint legkésőbb még a második városfal újjáépítése során meg kellett hogy épüljön. Alaprajzi helyzete a külső, harmadik városfalat még nem veszi figyelembe. A külső fal az 1330–39 közötti nagvaránvú építkezés során

épült meg; e helyen az első megoldás valószínűleg egyszerűen befordította a falvégződéseket a torony előtt. A toronyhoz csatlakozó elővéd kiépítése az analógiák szerint a XV. században történhetett. Eredetileg első emeletén kétoldalra 1—1, előre 2 lőrése nyílhatott és É felől, a felső fal-szorosból közelítették meg.

A levéltári források sajnos sem a belső, sem a külső rész megépítéséről nem tudósítanak. A XV. századi – nagyon hézagosan fennmaradt – városi számadások inkább a javítások fajtáira vetnek fényt.¹¹ Csupán két alkalommal számolnak be jelentős munkákról: 1437 őszén 55 fuvar ho-

¹⁰ Csatkai E., Sopron és környéke műemlékei. (Sopron 1956) II. kiad. 205–207. (a bontás körülményeiről és az egész környék beépítésének sorsáról). Uo. 169. o.-on adta Ferdinánd László a kapu átrajzolt földszinti alaprajzát és a felszínt leírását.

¹¹Házy J., Sopron sz. k. város története c. forrásgyűjteménye alapján röviden az alábbi munkákra utalhunk (kötet és oldal zárójelben); megjegyezve azt, hogy 1400–1525 között alig 23 évről ismertek elszámolások. — 1410: kötelel vesznek a hátsóhidhoz („hintern-“

mokot és meszet szállítanak a „töltéshez” („zum tam”), de az építés adatai a töredékes számadásból már hiányzanak. 1441 tavaszán 4 hétig ács munkát végez 6–7 fő ács és ugyanakkor 3 hétig 3–4 kőműves falaz a kapunál levő „védművön” („polberch”) — de nem bizonyos, hogy e munkák a kaputorony elővédművét jelentik, lehet itt szó másféle védműről is, például az e korban szokásos fából ácsolt ágyúállásról, esetleg barbakánról,

prückh”-II/2. 301.) — 1427: a csapóhidat javítják az ácslegények, a külső hidat ácsolják („zu der aussern prukgen peim Hinderntor”), majd a kútmester és segédei 4 napig dolgoznak a külső hídnál (II/2. 396–397.) — 1428: pántokat vesznek a lakatostól a kapuhoz. (II/2. 389.) — 1432: 10 napszámnyi kőműves munkát fizetnek ki a kapusszobához („an das törbartelhaws”-II/3. 5–6.) és 4 fuvar agyagot szállítanak ide. — 1437: kötél a hátsó csapóhídhöz, az ács ezen dolgozik, vasat vesznek ehhez; az 55 fuvar homokot és meszet már előzőleg számolják el („zum tam bey dem hinderntor” — II/3. 82–83.) — 1440: az ácsmester ajtót javít (II/3. 179.) — 1441: a kaputoronynál levő védművön kb. 120 napszámnyi ács-

melynek az árokba nyúló lábazata készült csak kőből. (Az ácsmunka dominálása is az utóbbira utal.)

További építkezések itt csak a XVII. sz. elején folynak. 1617-ben a Hátsókapunál levő torony megépüléséről tudósít Payr György és Mihály krónikája: („ist der turm bey dem Hintern tor erbaut worden”), amit a legkézenfekvőbb úgy magyarázni, hogy a régi kaputorony II. emeletét ekkor építik újjá a múlt századig megőrzött formában. Ugyanez a krónika tudósít a további építkezések és erősítések befejezéséről az 1642. évvel kapcsolatban: az árok, a kapu és a bástya a Hátsókapunál elkészült. Az utóbbi években valószínűleg még egy új rondella épült fel itt, és ekkor fejeződhetett be a kapuelővéd I. emeletének újjáépítése is, hiszen ezt az 1622-es madártávlati rajz a torony előtt még fedetlenül mutatja.¹²

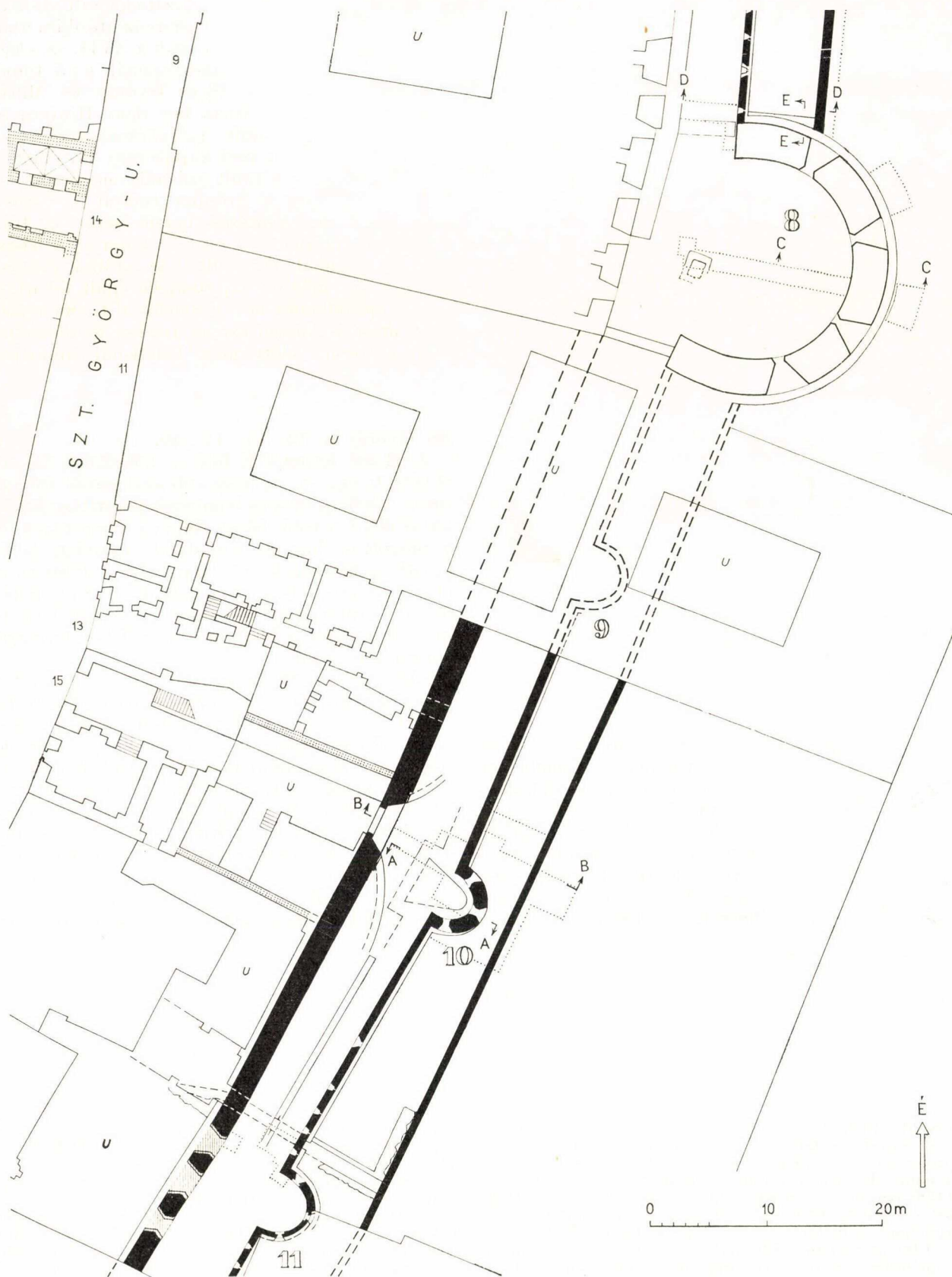
Szt György u. 13., 15., 17., 19.

A Hátsó kaputól É felé a következő ásatást (1962/63) egy olyan hosszabb szakasznál folytattuk le, ahol az 1944-es bombázás pusztítása után a külső oldalon több házát teljesen lebontottak, de a mögöttük húzódó városfalak aránylag jó állapotban maradtak (14. kép.). Itt a felső és az alsó falszoros teljes hosszúságát sikerült feltárni, így több mint 50 m-es hosszúságban ismerhettük meg a középkori városfalak formáját, építési szakaszait.

Az ásatást a Szt. György u. 15. sz. házhoz tartozó felső falszorosban kezdtük meg. Az itt készített blokkokkal a falszoros teljes szélességét és az itt álló 10. számú faltorony belsejét tártuk fel először, majd a kapott metszet kiértékelése után a későközépkori szintig felástuk az egész szabadon álló falszorost. A középkori szint alá ezenkívül csak két kis sávban hatoltunk le — így a korábbi periódusok kutatására itt is lehetőséget hagytunk. Az alsó falszoros területén az ásatást a következő évben végeztük, két kutatóblokkal lehatolva a késő római szintig. Ezután a kapott középkori

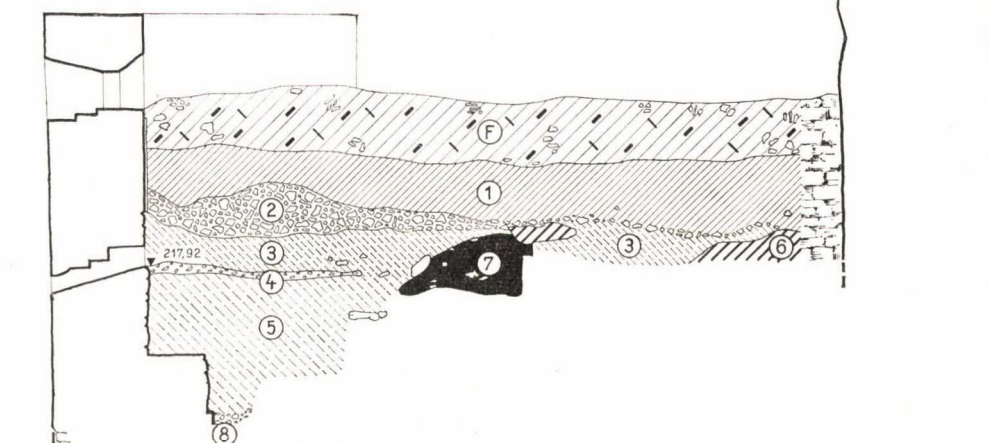
munkát és 86 napszámnyi kőműves munkát végeznek („an dem polberch am hinderntuern” — II/3. 276–326.) — 1454: a toronynál levő híd és a lépcsők javítását végzi az ács. (II/3. 406.) — 1466: az őrház falának javítását végzi a kőműves. (II/4. 261.)

¹² Heimler K., Payr Gy. és M. krónikája. (Sopron 1942). Az 1644. évi közgyűlési jegyzőkönyv is megemlíti, hogy a kapu erősítése végre befejeződött. — A rondella kérdésére, miután ez összefügg a többivel, a jelentések közreadása után az összefoglalásban térünk vissza. Az ehhez szükséges alaprajzok és metszetek közlését a jelenlegi terjedelem nem teszi lehetővé. Az 1622-es rajz képe Holl, J. Arch. Ért. 89 (1962) 65.

12. kép. II. térképszelvény
 Рис. 12. II-ая часть карты
 Fig. 12. Segment de carte II

A - A

(F) Épülettörmelék, téglá, tetőcserép (1944 után)

① Szürkésbarna humusz

② Kőtörmelék, habarcs, tetőcserép

③ Szürke föld, kő és téglatörmelék

④ Habarcstörmelék

⑤ Barnásszürke humuszos föld

⑥ Vörösesbarna föld

⑦ Fekete föld

⑧ Mész kötőanyag

(F) Salak, épülettörmelék

— Égési réteg (1944)

□ Sódor

① Barnásszürke föld, kő, tetőcserép

□ Beásás (szürke föld, sódor, apró kő)

② Sódor, kő, habarcs, égett föld, quaderkő

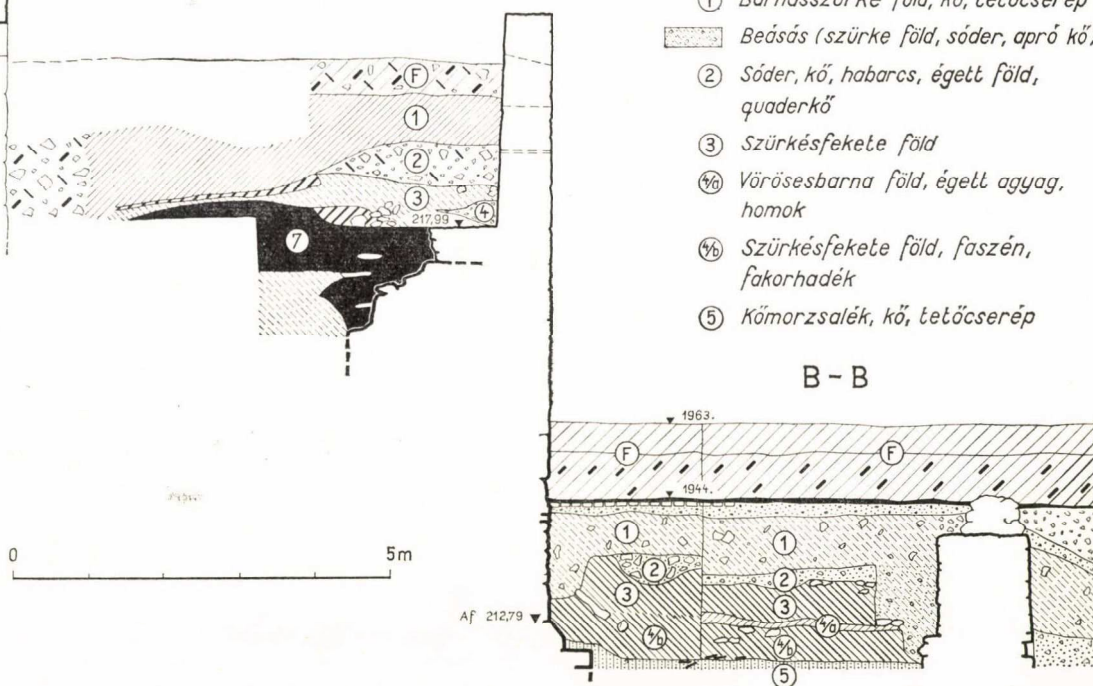
③ Szürkésfekete föld

④ Vörösesbarna föld, égett agyag, homok

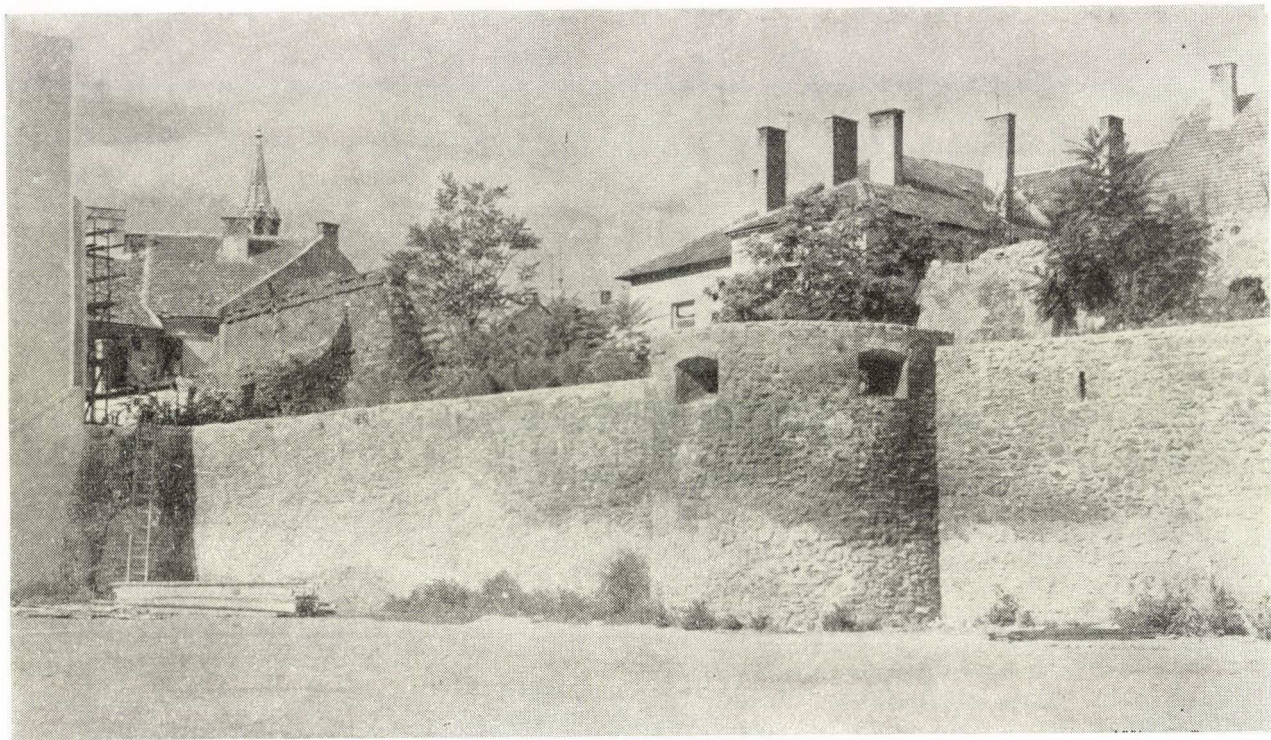
⑤ Szürkésfekete föld, faszén, fakorhadék

⑥ Kömorzsadék, kő, tetőcserép

B - B

13. kép. Metszetek a 10. toronynál
Рис. 13. Профили у башни № 10
Fig. 13. Coupes près de la tour n° 10

14–15. kép. Városfalak a 10–11. toronynál ásatás előtt és közben
 Рис. 14–15. Городские стены у башен № 10–11 перед раскопками и в ходе раскопок
 Fig. 14–15. Murailles près des tours n°s 10 et 11, avant et en cours des fouilles

szint mélységére mélyítettük az É-i szakaszt és így a külső harmadik városhatár maradványa is napfényre került.¹³

A legbelső városhatár e szakaszon mintegy 50 m hosszban húzódik szabadon, miután a belülről hozzáépült épületek a háború folyamán megsemmisültek vagy lebontásra kerültek. A fal a Szt. György utca 15. számú ház szakaszán 1,80–2,00 m vastag és a középkori falszoros-szinttől mérve 5–6 m magasságban áll még, délebbre már 2,00–3,00 m vastag és egy szakaszán még 8 m magas, tört kőből rakott; az újkori beépítésekkel nagy részében — főleg belső felülete — újabb burkolásokat kapott. A kutatóblokk vonalában a belső városhatárt a ház felől 2,50 m széles, szegmentíves, lesarkított profilú kőkeretes kapu töri át, a kapu felett vastag, téglából rakott ív hidalja át békét. A fal alapozási lábázatát a D-i szakaszon 219,75 m Af magasságban találtuk meg külső oldalán, ami 1,85 m-rel húzódik magasabban a középkori falszoros itteni járdaszintjénél. Ez a helyzet tehát itt is bizonyítja, hogy a legbelső városhatár építési szintje a korábbi sánc maradványait követte még. A fal alapozása a belső oldalán sem húzódik mélyebbre: több ponton megállapíthattuk, hogy a mai belső udvarokban látható mélyebb falsík utólagos aláfalazás, vagy egyszerű vékony burkolat, mely mögött már a sánc földje ül. A fal kiépítései tehát eredetileg itt is — ugyanúgy mint a Hátsókapu 2. ház esetében — még jóval magasabban volt a szint és ezt csak az udvari épületszárnyak megépítésekor, általában a 17. században mélyítették le. A legbelső fal iránya sokhelyütt többször megtörik: e szakaszon három ízben is. Építési korát meghatározó, az eredeti szinthez tartozó kultúrrejteget itt nem találtunk. Egyes kis szakaszai már a középső falrendszer előtt megépülhettek (I. periódus), ez azonban nem általánosítható teljes hosszára.

A középső városhatár ezen a területen aránylag nagyon jó állapotban maradt meg és a feltárás során több mint 60 m hosszú szakaszát vizsgálhattuk meg két félkör alaprajzú faltornyával együtt. D-i végén az itt álló Lenin körüli épület miatt csak belső oldala közelíthető meg és a 11. faltorony is részben el van építve, ettől kezdve azonban már a külső oldal is szabadon áll, miután a hozzá épült újkori házak és raktárak mind megsemmisültek.

A középső városhatár e szakaszánál is lényegében két falból áll: alul zömében eredeti vastagságban, felfelé lecsönkultán még a későrómai városhatár húzódik, csönkjának tetején pedig a középkori fal (II. periódus). A felső falszorosban kiásott blokkok szerint a középkori fal belső szintjéig 217,99 m Af 60–70 cm vastagságú, majd változó 1,60–1,20 m vastag alapozási padkával ül a római fal csönk-

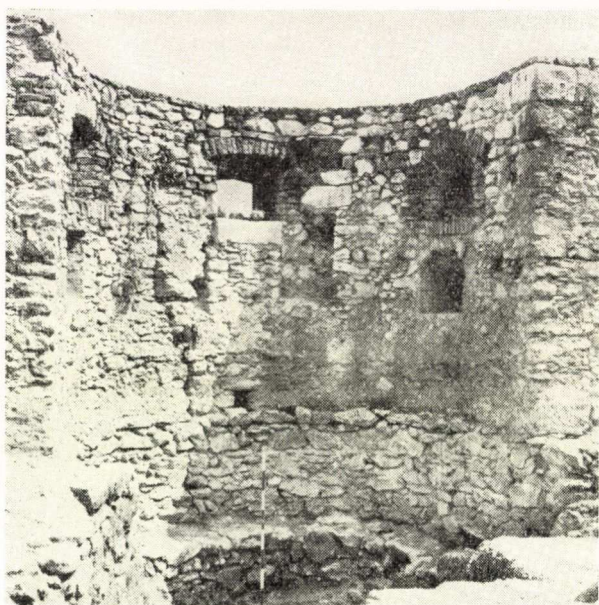
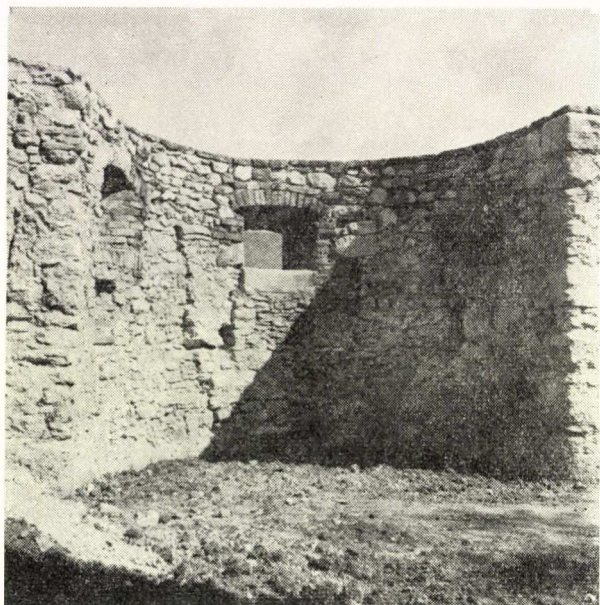
16. kép. A belső városhatár a 11. torony mögött.
Рис. 16. Внутренняя городская стена за башней № 11
Fig. 16. La muraille intérieure derrière la tour n° 10

ján. A kemény, tört kőből rakott falban átlag 2,40–2,50 m-es tengelytávolsággal 72–78 cm széles kövekkel képezték ki a fal pártázatát, mely így a nagyon szabálytalan kiosztás mellett nem egészen egységes jellegű és 1,70–1,90 m-es szélességek között ingadozik. A pártázat magassága 1,60 m lehetett. A nyílássarkokat szegletesre nagyolt kövekből képezték ki. A 10. és 11. faltorony között sikerült mind a 10 pártázatnak maradványait feltárnunk, a 10. toronytól É felé azonban csak az első kettőt észlelhettük, a többi már megsemmisült. A 10. tornyon eredetileg 4 pártázatköz volt, itt és még inkább a 11. toronynál a későbbi periódusok miatt pontos méretüket nem mindig sikerült tisztázni.

A III. periódusban az addig nyitott pártázatok befalazták, de ugyanakkor majdnem mindegyikben lőrészeket képeztek. Ezek általában kifelé szűkülő, egyszerű tölcéses alaprajzot mutatnak. Szabályos rendben váltakoznak a magasabb 50–80 cm-es résformájúak a négyzetes nyíláshoz közelebb álló 20–46 cm-es magasságúakkal. Szintbeli elhelyezésük arra mutat, hogy a résformájúakat a távolabbi támadók ellen tervezték: ezekből ugyanis a harmadik városhatár előtti várak külső oldalát lehet jól látni. A másik lőrésformát rendszerint valamivel mélyebb szinten helyezték el, ezek látótere jóval kisebb és lefelé irányulnak: a várak belső oldalát, vagy már a külső városhatárt is elfoglaló ellenségre lehetett így lőni. Gyakori, hogy másodlagosan felhasznált

¹³ A római szintig 1963-ban két blokkot mélyítettünk. A déli területén az ott állott újkori ház falai a rétegződést már elpusztították. Ezeken kívül a középkori szint

alatt a feltárást a következő években külön ásatként Sz. Póczy Klára végezte.

17—18. kép. A 10. torony belseje, középkori szint és szint alatti alapfala
Рис. 17—18. Внутренность башни № 10, средневековый уровень и фундаментная стена под средневековым горизонтом

Fig. 17—18. L'intérieur de la tour n° 10, le niveau médiéval et le soubassement de celle-ci sous le niveau

gótikus profilú faragott kövekből képezik ki áthidalásukat (27. 29. kép). A rés külső szélessége általában 10–15 cm. Csak egy esetben találtunk e szakaszon köztük kettős-kulcslyuk alakú formát. A lőrés alja a III. periódusban először követi a korábbi pártázatkörök szintjét, majd egy átépítési fázisban a résformájúakból egyesek alját elfalazzák (20–34 cm-el). Ez a magasztás a belső járdaszint emelkedésével, feltöltődésével is összefügg és nem egyenletesen jelentkezik.¹⁴

A faltornyok esetében már nem elégedtek meg csak ilyen egyszerűbb formájú lőrésekkel. A két oldalon, rendszerint a két szélső pártázatköz felhasználásával kettőstölcséres alaprajzú lőréseket építettek, kőlapokból finoman faragott kulcslyuk alakú, vagy négyzetes nyílással.¹⁵ Az előre-néző pártázatköztöket viszont az itteni szakasznál tömören befalazták, vagy egyszerű réslőrésre alakították át. A 11. torony két sarkánál ezenkívül a belső szint felett 20, illetve 35 cm-el két négyzetes rést képeztek ki — ezek még teljesen kőből épültek — és így a 2. fal külső síkjának és az alsó falszorosnak áttekintését tették lehetővé.

A következő építési periódus (IV.) során már megkezdik az első nagyméretű ágyúlőrés építését is. Nagyjából a két torony közötti falszakasz

közepén, ismét emeltebb szinten töcsérbélletes, szegmentíves átboltozású nyílást készítenek.¹⁶ A szintemelkedés miatt a faltornyokban is magasabbra helyezik a lőréseket (a 10. toronynál mintegy 60 cm-el, a 11. toronynál 48 cm-el magasabbra),¹⁷ Ezek szintén téglából készültek, átboltozva; a 11. tornyon feltárt maradványuknál a külső falsíkba helyezett — téglából rakott — kulcslyuk alakú réssel (29. kép a). Irányukat tekintve már nem annyira a falak oldalozását szolgálták, mint elődeik, inkább ferdén előre nyíltak; formájuk és szintmagaságuk alapján már a IV. építési periódusba sorozhatóak.

A középső városfal legfelső sávjában helyenként még megmaradt a következő átépítés (V. periódus) maradványa is: a falat 60–70 cm-el magasztották és az egyenes falszakaszokra téglabélletes, a külső falsíkon kulcslyuk alakú réssel ellátott lőrések épültek. A középső falszakaszon csak néhánynak alja maradt meg, az É-i részen nyomuk sincsen,¹⁸ de a 11. toronytól D-re majdnem sértetlenül sorakoznak. Felső lezárásukat laposra hasított kőlapokból képezték ki (28. kép). A faltornyoknál a magasztásba 3–3 nagyméretű ágyúlőrést építettek be, ezek a 10. toronynál kettős-tölcséres alaprajzúak, a vékonyabb falú

¹⁴ A 10. toronytól D-re a 7. és 15. lőrésnél találtak magasztást. Lásd a 29. képen a 15. lőrés részletrajzát.

¹⁵ A 11. torony É-i oldalán feltárt lőrés keretkővének belső oldalán + alakú kőfaragójegy látható.

¹⁶ A béllet téglából (29×15×6 cm téglaméret) készült. Az átboltozás már hiányzott, de egyes esetekben, mint a rondellától É-ra feltárt ágyúlőrésnél, kőből készült.

¹⁷ Valószínűleg mindegyik faltornyban 2–2 lőrés készült. Az egyes periódusok azonban olyan közel esnek egymáshoz, hogy nagyobb rombolás nélkül ezeket kibontani nem állt módunkban.

¹⁸ A középső és az É-i falszakaszon a téglával elfalazott lőrések maradványait az 1950-es években végzett „helyreállítás” során bontották le, illetve falazták el cementes habarcsú durván rakott fallal. D felé ilyen javítást szerencsére nem végeztek.

11. toronynál egyszerű tölcseres formájúak, szegmentíves téglaboltozással. Eredetileg a belső fal-síknál a lőrésnek a 11. toronyban fa- vagy kőkeretük volt, ezeknek csak helye látható.

A metszetek rétegeinek kiértékelését a következőkben foglalhatjuk össze. Felső falszoros:

A római városfal pusztulása után épített fa-föld sánc anyaga itt is a fal törmeléke felett emelkedik. A sánc égett földjében (6–7. réteg) kisszámú későrómai cserépen kívül más korú leletanyag nem volt. A középkori legbelső városfalat a sánc égett, vörös földjébe ásták; a fal külső szintje eredetileg magasabban húzódnak, mert a szintnek maradványa itt nem maradt meg. A következő, II. periódusban épül ki a középső városfal a római fal tetején keskenyebb-szélesebb padkával, a felmenő fal már csak mellvéd vastagsággal, pártázatokkal. A faltornyok a régi római faltornyok helyén épülnek meg, ugyancsak a II. periódusban. Belső területükről a feltöltődést kiasták a római törmelék (8. réteg) szintjéig, majd a torony felépülése után szürke humuszos földdel töltötték meg a falszoros járdamagasságáig. A feltöltésben (5. réteg) kevés 2–3. sz. -i római (30. kép 6) és későközépkori cserép is került, így szürkésbarna, jól kiégetett tagozott fazékperem (30. kép 2) és szürke fazéktöredékek körpecsétlővel készített pontozott dísszel (30. kép 3–5), ezek a 13. századra tehetők. A réteg tetején barna kis fazék darabja feküdt (30. kép 7). *Mindezek egy 13. sz. végi – 14. sz. eleji építkezést hitelesítenek*, de pontosabban már nem határoznak meg. A torony eredeti használati szintjét a középen elhelyezett eső-kivezető nyílás és ennek aljánál húzódó habarcs-törmelék réteg is meghatározza. Hasonló méretű víz-kivezetőket találtunk az egyenes falszakaszokon is É és D felé egyaránt. Részben a lassú feltöltődés, valamint az új építkezés törmeléke (4. réteg) jelentkezik ezek felett a fal belső oldalán. A homokkötőtörmelék, felette habarcs és a fal belső felületének levakolása (vakolathatár a réteg teteje) a III. periódus átalakítási munkáihoz tartozik, midőn a pártázatközökbe lőrés épülnek. Korukat e szakaszon leletanyag nem határozta meg, de a lőrés formája és építési módja jellegzetes. (Keretelés és átfedés céljaira sok helyen használtak fel egyszerű élszedékes profilú gótikus köveket, amelyek már bontásokból származtak.) A III. p. lőrési zömükben már tűzfegyverek számára készültek. Részletes vizsgálatukat és kormeghatározásukat a többi, már feltárt lőrés közreadása után adjuk.

A feltöltődés következő rétege (3. réteg) másodlagos fekvésű, így benne csak a korábbi élet nyomai maradtak (14. és 15. sz.-i kerámiák, vas nyílhegy: 30. kép 11–14.) Ennek a rétegnek tetejéről használták a IV. és V. periódus téglalőréseit, ezt az is jelzi, hogy a réteg felszínétől

19. kép. A 10. torony és a római városfal lepusztult csonkjai

Рис. 19. Башня № 10 и остатки разрушенной римской городской стены

Fig. 19. La tour n° 10 et le moignon de l'enceinte romaine

kezdvé ismét egy újabb vakolatréteg húzódik a fal belső felületén és evvel már az alsó lőrés befalazását is elfedték. A felső zwinger D-i részének teljes hosszában ekkor vékony belső támfalat építettek a két fal közé, ennek alapozása is ebben a mélységben húzódik. A támfal valószínűleg a legbelső városfal statikai védelmét szolgálta, a belső járdára nem csúszhatott le tovább a sánc részsíkjáról föld. A 15. sz. ház felé nyíló kapu irányában két tölcseres irányú fal kötötte össze az új járdát, ez útját állta annak, hogy a sánc földje a mélyebb szintű kapubejáratot eltorlaszolja. A kapu viszonylag későn, az V. periódus idejében épült csak meg, szegmentíves keretkő mellett erre mutat az is, hogy a béllet fölötti ív téglái méretükben megegyeznek a 10. torony ágyúlőréseinek téglaméretével.¹⁹

Alsó falszoros: Az 1963-ban kiásott IV. kutatóblokkal az alsó falszoros egy szakaszát tártuk fel a 10. torony külső oldalán. Mint említettük, a torony tengelyében és D-i oldalán az újkorban itt felépült házak, raktárak falai az eredeti rétegződést elpusztították, sőt még a torony oldalfalait is derékszögűre vették le a sarkoknál. A torony É-i oldala mellett azonban sikerült bolygatat-

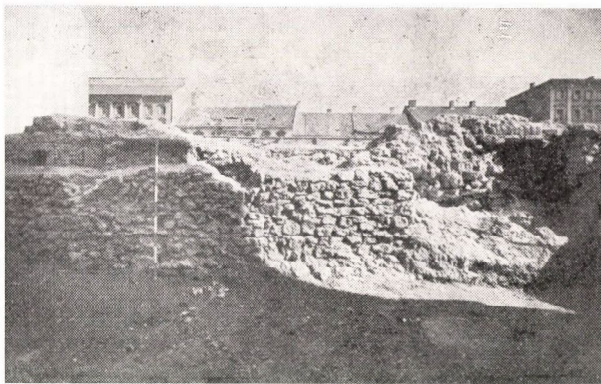
¹⁹ A kapu fölött $28 \times 16,5 \times 6$ cm méretűek, a torony ágyúlőrésében $28 \times 16 \times 5,5$ cm. Miután a III. periódusban is használtak ehhez közeledő méretet (a 11. torony-

ban $28 \times 15,5 \times 6$ cm), a meghatározást elsősorban a kapu funkciója adja: az utcaszintről csak ezen keresztül lehetett könnyen ágyút is bevontatni.

20. kép. A 10. torony külseje és a római torony lábazata
 Рис. 20. Внешний вид башни № 10 и цоколь римской башни
 Fig. 20. L'extérieur de la tour n° 10 et la base de la tour romaine

lan rétegződést találunk (13. kép B—B metszet). Az 1963. évi szinttől számított 2,95—3,15 m mélységtől lefelé mészkőmorzsákos pusztulási réteget találtunk (5. réteg), tetején 3,15 m-en a fal külső oldalán és a torony mellett kőlapokkal kirakott szinttel: ez a későrómai városfal külső szintje. Ebben a mélységben a torony mellett két oldalról kőlapokkal határolt sirt észleltünk (negyedik oldalát a torony melletti kövezet képezte).²⁰ A réteg felső részében a pusztulást bizonyító, nagyon sok tetőcseréptöredék hevert (2 m² felületen 42 töredék). A római városfal külső lábazatát a lapkövezés felett a falsík elé kiugró, rézsűsre faragott puhamészkö kváderekből képezték ki. Ezek sok helyen olyan jó állapotban maradtak meg, hogy még az eredeti faragás nyomai is jól kivehetők (22. kép). Ugyanilyen lábazata van a fallal együtt épült félkör-alaprajzú római faltoronynak is (és mint a további ásatások során kiderült, a többi faltoronyra is). A lábazat felett a városfal külső síkjából a toronytól É-ra egy, D felé viszont három sor magasságában 50 cm magas puhamészkö kváderkövek maradtak meg, a torony külső falsíkját D-i oldalán legkevesebb 5 sor magasságáig képezték ki kváderkövekből. 2,60—3,00 m mélységben szürkés-fekete földréteg húzódott, ebben faszénmaradványok, alján pedig égett sávok, barna, égett agyagrögök feküdtek; leletei sok római lapos tetőcseréptöredék és kúp-cseréptöredék, 3 római edénytöredék, valamint vízicsigák héja (4b réteg). A réteg iszapolódott jellege és a sok csiga arra mutat, hogy lerakódása közben a terület erősen elvizenyősödött. Fölötte ismét pusztulást jelző réteget találtunk, vöröses-barna föld, homok, égett agyagdarabok vékony sávjával lelet nélkül (4a. r.), mely azonban a kutatóblokknak csak kisebb szakaszán volt észlelhető és a toronytól É felé már nem jelentkezett. A következő réteget 2,20—2,50 m mélységben szürkésfekete, barnásfekete színű föld képezte (3. réteg), alján helyenként nagyobb kváderkőtöredékek feküdtek, felső részében pedig égett oldalukkal lefelé fordult köveket találtunk főleg a városfal közelében. Velük egyező mélységben 2,00—2,18 m-nél a városfal külső felületén is égésnyomokat észlelhattünk. A réteg leletanyagát csupán néhány római tetőcseréptöredék képezte. Az égésnyomok mélységénél a városfalnak és a toronynak is külső falsíkját már nem kváderkövek képezik, hanem hasított és tört kemény kövekből mészhabarcsba rakott fal; ez azonban már a középkor későbbi javítása, mely a római falsíkot betartva egyenletesen húzódik É-felé és felette ismét egy — helyenként két — kvádersor ül, ezek azonban már szabálytalanabban elhelyezve, egymással nem is érintkezve (29. kép). A 3. és 4a rétegek mélységének és helyzetének megfelelő további pusztulási nyomokat tárhattunk

21. kép. A harmadik városfal belső oldala
Рис. 21. Внутренняя сторона третьей городской стены
Fig. 21. Le côté intérieur de la troisième muraille

22. kép. A római városfal lábazata a torony sarkánál
Рис. 22. Цоколь римской городской стены у башенного угла
Fig. 22. Base des murailles romaines à l'angle de la tour

fel a metszettől É-felé is: itt több méter hosszúságban egy kidőlt és lehullott falszakasz feküdt. Kemény, laposan hasított kövekből mészhabarcsba rakott mellvéd lehetett, melynek eredeti vastagsága a több helyütt még együttmaradt kövek tanúsága szerint 40 cm-nél vastagabb volt. A ledőlt falrész a 4b rétegen feküdt, ebből a korábban is talált római tetőcserepeken kívül korhatározó, a pusztulás idejét megadó lelet ekkor sem került elő.

A római városfal megépülését követő két — esetleg három — pusztulás rétege felett tártuk fel a 2. réteg ismét lelet nélküli sávját 1,70—2,10 m mélyen; anyagát nagyobb építkezésre utaló só-

²⁰ A sirt, mely sajnos bolygatottnak bizonyult, a következő évben Sz. Póczy Klára bontotta fel a római

rétegek feltárására javasolt külön ásatás keretében, további sírokkal együtt.

23. kép. A római és a középkori városfal a 10. toronynál
Рис. 23. Римская и средневековая городские стены у
башни № 10
Fig. 23. Les murailles romaine et médiévale près de la
tour n° 10

der, kő, habarestörmelék és szürke föld képezte. DK felé ezt a réteget és az alatta fekvőket is széles beásási sáv vágja el, amely a legkülső harmadik városfal építésekor keletkezett. A II. építési periódushoz tartozó későközépkori szint tehát a 2. réteg alján húzódott, majd az építkezéseket követően a réteg tetején. A külső városfal alsó része egyébként nemcsak ebben a metszetben, de majdnem mindenütt a feltárás teljes hosszában napfényre került. Helyenként felső részének mellvéd falából is vannak még maradványok, ezek a középső fal mellvédjével egyezően 60 cm vastagságúak és egymáshoz közeli vízkifolyó nyílások török át.²¹ A fal hasított és tört kövekből rakott, köztük sok a hasáb- vagy kockaformájúra nagyt. A külső falsík, mely az árok felé nézve sokáig szabadon állott, sok helyen későbbi javítások, burkolások nyomait mutatja. A külső fal építési idejét az oklevelek is meghatározzák: a fertői vámjövedelemből a király engedélyével 1330–39 között épült meg,²² 1340–44 között pedig már a várarkot ásták ki előtte. (A fal építéséhez tartozó beásás rétegéből sok római kúpcserép és tetőcseréptöredék mellett néhány római fazéktöredék került csak elő.) Nagybbszámú leletet csak az építkezési szintek feletti későbbi szürke földrétegben (1. réteg) találtunk a felső 30 cm-en: jólégetett vörös fazekak peremei kihajló, legömbölyített profilal és vörös tányér alakú fedő a XIV. század és a XV. század első felére tehetőek, szürke tál

alakú kályhaszem, laposperemű vörös cseréptál és téglavörös mázatlan kályhacsempé plasztikus sárkányábrázolással a XV. századi használat tanúságai (30. kép 15–25).²³ Ez a réteg helyzetében és leleteiben is a felső falszoros 3. rétegének felel meg, ugyanúgy a XIV–XV. századi használatot bizonyítja. Ez időszakon belül zártabb, azonos korú leletanyagot tartalmazó rétegek a falszorosokban úgy látszik nem képződhettek, csak ilyen kevert leletanyagú – tehát másodlagos fekvésű – feltöltések. A réteg teteje már följobb húzódik, mint a külső fal belső lábazata és vízkivezető nyílásai, ez is jelzi, hogy már jóval az építkezések után került csak ide. Felette közvetlenül az itt állott újkori épület padlószintje húzódott, ezen pedig az 1944-es bombázás egyengetett törmelékanyaga (F réteg). Így az alsó falszorosban a XV. sz.-nál későbbi periódusok megfigyelésére már nem volt lehetőség.²⁴

Szt. György u. 9.

A városfalak folytatását és 9. faltornyát – amit még az 1831-es várostérkép is ábrázol – 1850 körül semmisítették meg a Lenk-féle bérház megépítésével. A következő szakasz középső falvonulata azonban több mint 70 méteres hosszúságban a háborús pusztítás után ugyanúgy szabaddá vált, mint az előbb tárgyalt területen. A romos épületek lebontása után itt alakították ki a Bástya teret, amely alig másfél évtizedes fennállása után – a városrendező érzék sajnálatos hiánya miatt – újabb beépítéssel tűnik el. Az ásásokat 1964–66-ban végeztem, először a rondella területén és mellette a felső falszorosban, majd az alsó falszoros és a rondella külső oldalának feltárása következtet.²⁵

A legbelső városfalat e szakaszon nem ismerjük. Lehet, hogy maradványainak felhasználásával épült fel részben a Szt. György u. 9. sz. ház, de a többszöri renoválás során ilyenirányú kutatást homlokzati falán sohasem végeztek. (É felé a Szt. György templom telkén megtaláltuk a legbelső városfalat.) A középső városfal kisebb sérülésektől eltekintve teljes magasságában áll még. D felé az egykori 8. faltorony helyén áll a rondella. A félkör alaprajzú védmű 17,30 m belső átmérővel áttöri a korábbi védőrendszer harmadik városfalát és benyúlik a várárok területébe is. Az ásás előtt 8,30 m magasságban emelkedett ki a háború után kiképzett tér fölé. Az ásás során megállapíthattuk, hogy eredeti magassága ennél jóval nagyobb: 11,70 m, alsó szakaszán 5 soros kváderkő

²¹ A felső falszorsnál 5–6 m-es távolságban találtunk ilyeneket, ezzel szemben az alsó falszoros nemcsak mélyebb helyzete miatt kapott több csapadékokat, de a felső falszoros vizét is továbbítani kellett. Így érthető, hogy a feltárt vízkivezetők 1,60–2,20–3,00 m távolságban követik egymást, a torony felé sűrűsödve.

²² Holl I., Arch. Ért. 89 (1962) 64.

²³ Itt is került elő ugyanebben a rétegben korábbi, még a XIII. sz.-ra tehető kerámia: 30. kép 15 és 17.

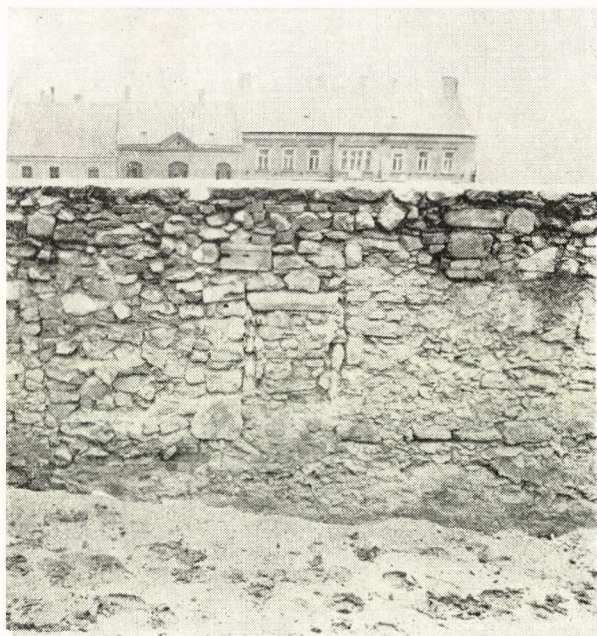
²⁴ Hasonló kedvezőtlen szintviszonyokat találtunk az alsó falszoros más szakaszainál is: úgy látszik, hogy a

XVIII–XIX. sz.-i építkezések során nemcsak a külső falat bontották el, de a falszoros szintjét is lehoradták – valószínűleg az árok helyének végleges feltöltésére.

²⁵ Itt csak azokat az ásásokat tárgyaljuk, melyek helyileg az itt közölt II. áttekintő-helyszínrajzra esnek. Ugyanezekben az években került feltárásra az ettől É-ra húzódó terület is a Szt. György templom vonalában és attól É felé a Szt. György u. 7. ház szakaszán is. Ezekről különálló ásást végzett a rondellában 1966-ban Sz. Póczy Klára.

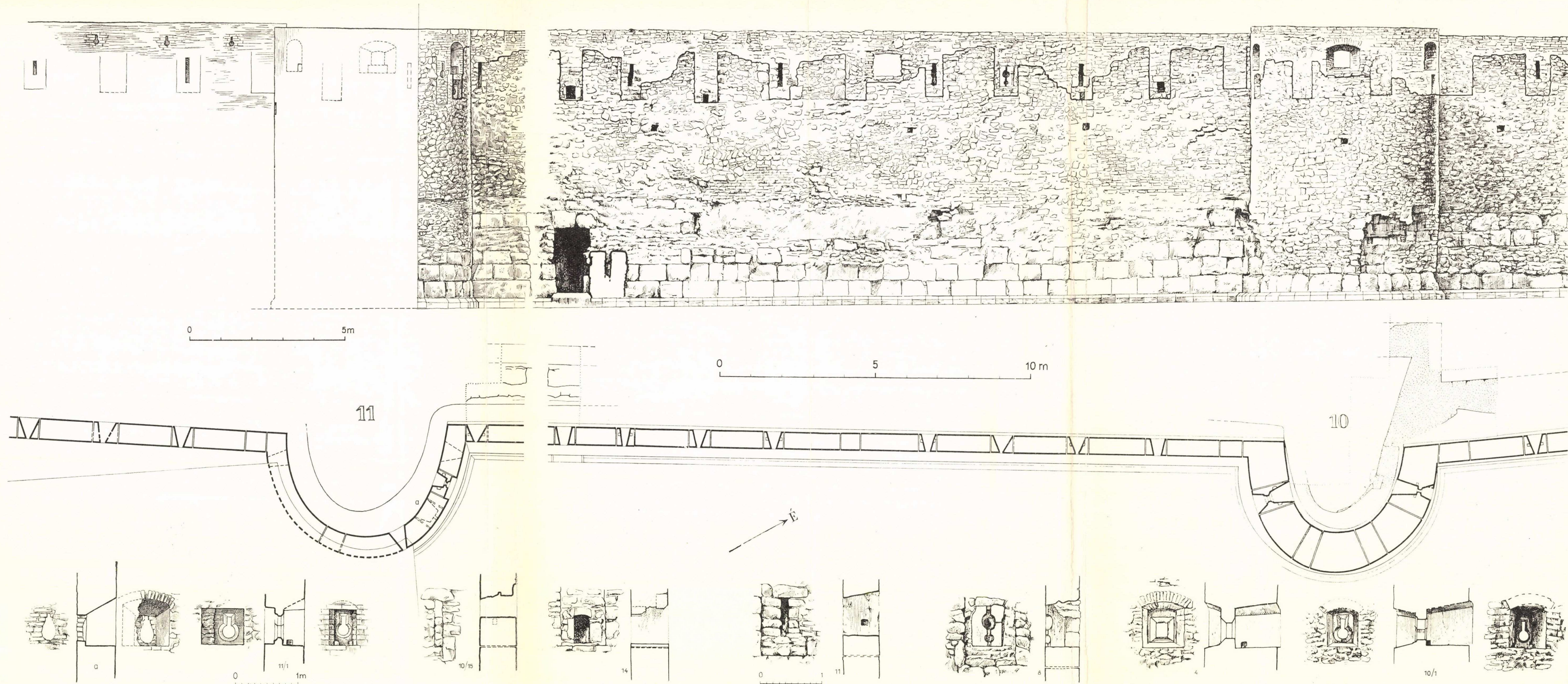
24—25. kép. A középső és a külső városfal az ásatás után
 Рис. 24—25. Средняя и внешняя городские стены после раскопок
 Fig. 24—25. Les murailles médiane et extérieure après les fouilles

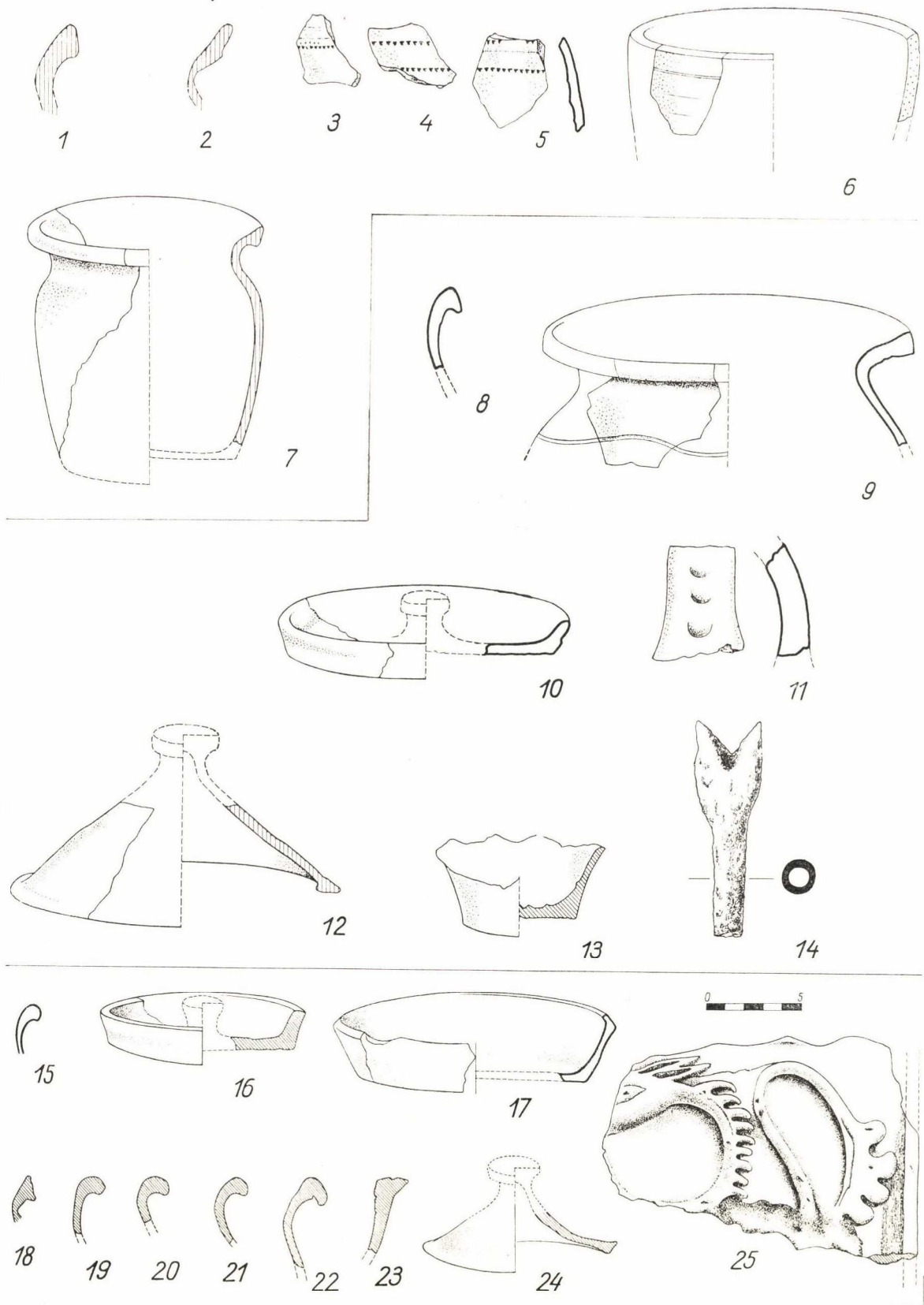
26—27. kép. Pártázat és közbeépített lövések a városfal belső oldalán feltárás közben és kibontás után
 Рис. 26—27. Карниз и встроенные в него амбразуры на внутренней стороне городской стены во время раскопок и после вскрытия
 Fig. 26—27. Crénelage et meurtrières ménagées sur le côté intérieur de la muraille en cours de dégagement et après le percement

28. kép. A feltárt lövéssor a 11. toronytól D-re
 Рис. 28. Обнаруженный ряд амбразур к югу от башни № 11
 Fig. 28. La rangée de meurtrières débouchées au sud de la tour n° 11

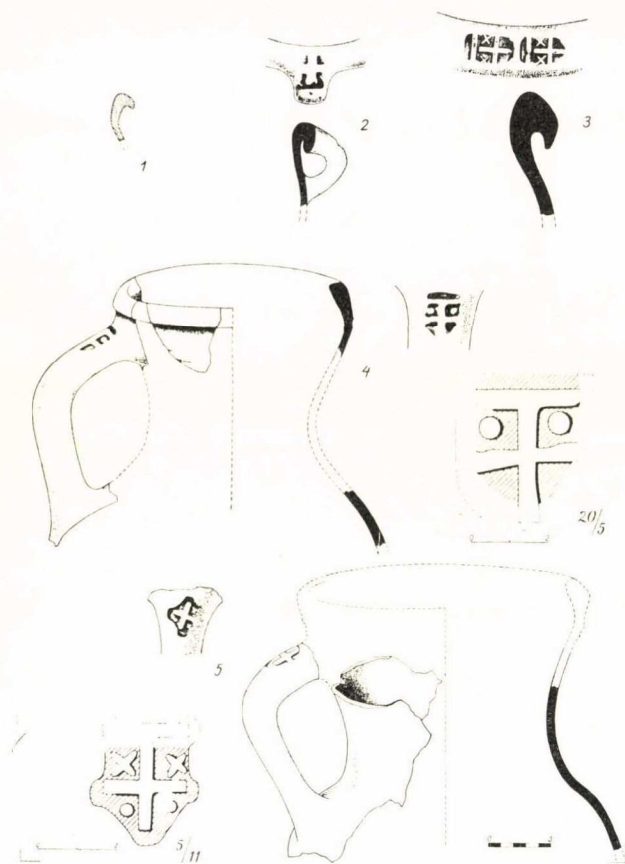

29. kép. A középső városfal homlokzata és alaprajza (1 : 100)
 Рис. 29. Фронтон и план средней городской стены (1:100)
 Fig. 29. La façade et le plan de la muraille médiévale (1 : 100)

Sopron Szt. György-u. I. árok 5.R., 3.R.
II. árok 1.R.

30. kép. Leletanyag a felső és az alsó falszorosból
Рис. 30. Находки из верхнего и нижнего стенных коридоров
Fig. 30. Trouvailles livrées par les braies supérieure et inférieure

31. kép. A felső falszoros 2. és 1. rétegének leletei, műhelybélyeges osztrák kerámia

Рис. 31. Находки из 2-го и 1-го слоев верхнего стенового коридора, австрийская керамика с цеховыми штампами
Fig. 31. Les trouvailles livrées par les couches 2 et 1 de la braie supérieure, céramique autrichienne avec sceau d'atelier

burkolattal épült, e felett vaskosan tagolt lábazati párkánnyal (34. kép). A külső falsíkja mellett készített kutatóblokkokban 2,40 m mélységig az újkori beépítés elegyengetett törmelékanyaga feküdt, majd a XVIII–XIX.-i épületek alapfalai. A falakban másodlagosan a rondella kváderköveit és lábazati párkányköveit is felhasználták: a beépítés során ugyanis a rondella falát sok helyütt megbontották és pince-, valamint kamra-nyílásokat vágtak oldalába. 3,4 m mély-

ségtől már a régi várakok lassan feltöltődött sötétszürke iszapos-agyagos földje fekszik, majd a várakok alját képező kékeszürke agyag. Ez utóbbi két réteg mélységében a kváderköves falsík alatt már a tört köves rondella-alapfal húzódik, mellette a beásás nyomaival. Mindez jól mutatja, hogy a rondella kiépítésekor már a várakok iszapoldott, feltöltődése megindult (32. kép C–C metszet).

A felső falszorosból kiinduló hosszanti kutatóárokval vágtuk át a rondella belsejét. A korábbi védőrendszer faltornyának maradványát ebben nem találtuk meg, mert ennek homlokzati fala nagyobb mélységig már előzőleg elpusztult. A rondella eredeti szintje közvetlenül a mai szint alatt húzódik, csak hátrafelé, a falszoros folytatásánál mélyebb. A feltöltésben csekélyszámú XVI–XVII sz.-i cserépanyagot találtunk. A rondellát a források szerint 1631-ben építették.²⁶ A város 1597. évi alaprajzán és az 1622. évi madártávlati rajzon még nem szerepel;²⁷ mindkettő kisméretű faltornyot ábrázol még itt. A régi községi jegyzőkönyvek szerint már 1625-ben sürgették a Szt. György templom melletti dűledező „bástya” kijáratát és még 1630-ban is felszólítják a tanácsot, hogy (három másik társával együtt) a már majdnem ledőlő faltornyokat megépíttesse.²⁸ A XVII. sz. elején meginduló újabb erősítések során kiépítésre kerülő nagyméretű rondellák és olasz-bástya helyének kijelölését ezek szerint a hadászati szempontok mellett egyszersmind a szükség is befolyásolta. A Szt. György templom melletti rondella hatalmas méreteivel végre egy egész ágyúút eg elhelyezését is lehetővé tette; 3 m vastag falát felül négy ágyúlórés tőri át; falkoronáján pedig kívül-belül kő mellvéddel szegélyezett — eredetileg nyilván fatetővel fedett — körüljáró folyósó húzódott.

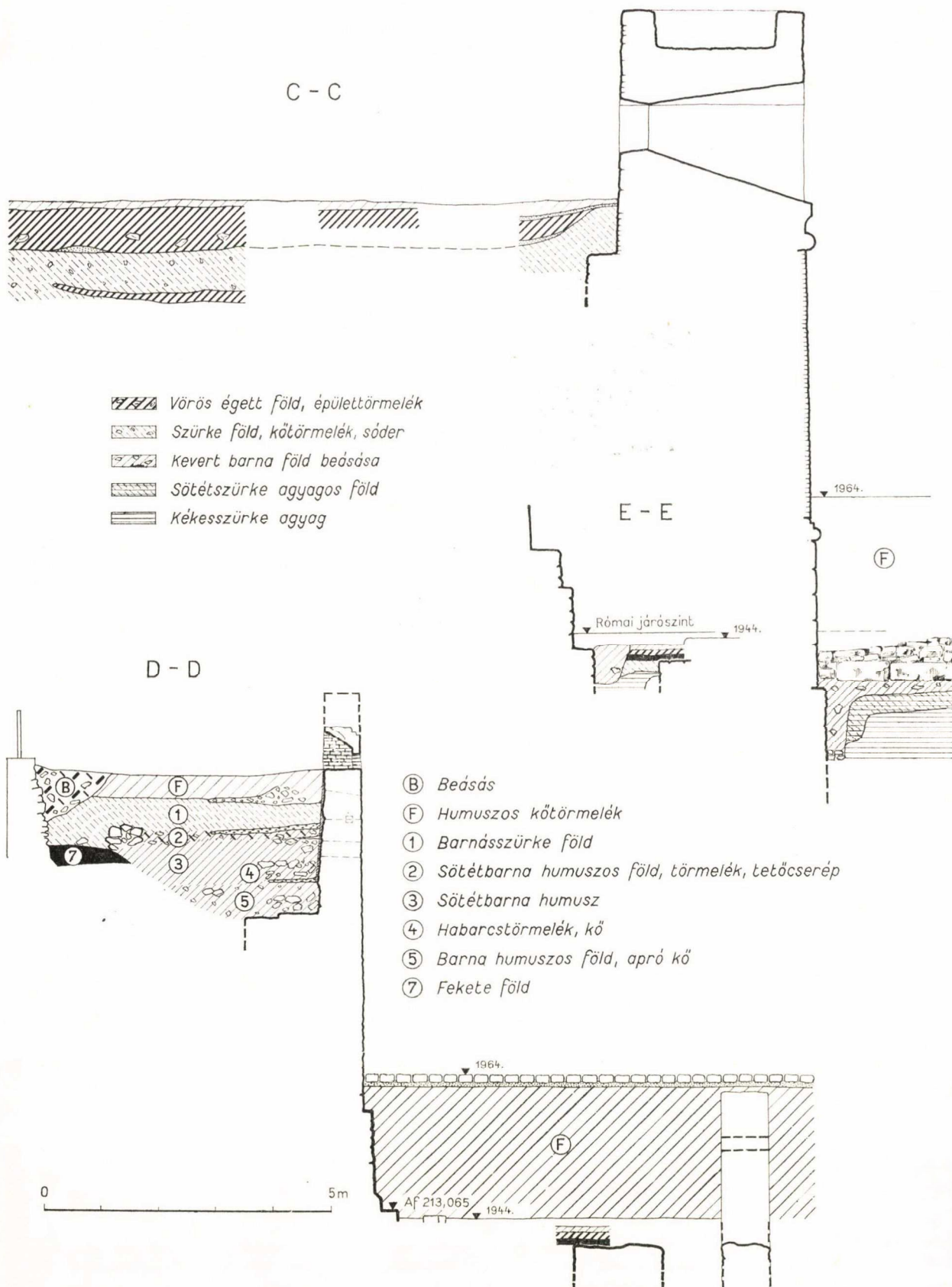
É felé a felső falszorost is átvágtuk egy kutatóblokkal (32. kép D–D metszet). Miután a mai iskolafal előtt falazott világítóudvar húzódik, nem deríthettük fel, hogy a legbelső városfalból maradt-e itt valami. A középső városfalban az V. periódus formajegyeit mutató felső, téglabélelt lőrössor szabálytalan (3,5–2,1 m-es) távolságokkal sorakozik egészen a 7. toronyig. Alatta itt is sikerült feltárni a középkori pártázatos városfalat. A középkori fal alapozási vastagsága 2 m, mellvédje 52–58 cm vastag, tört kőből rakott,

²⁶ „1631 in disem jahr ist die pastein bey der Georiger khirche erbaut worden” — Payr György és Mihály krónikája 1584–1770. Az adatra Nováki Gyula hívta fel a figyelmet [SSz 16 (1962) 57–61.], a korábbi kutatás [Gerő L.—Csatka E., Sopron és környéke műemlékei. 2. kiad. (1956) 168.] a krónika egy másik adatával tévesztette ezt össze. Ugyancsak téves i. m. 168. o. leírása, miszerint a rondella téglából épült, mert csupán külső falsíkjának középső szakaszát borítja téglaköpeny.

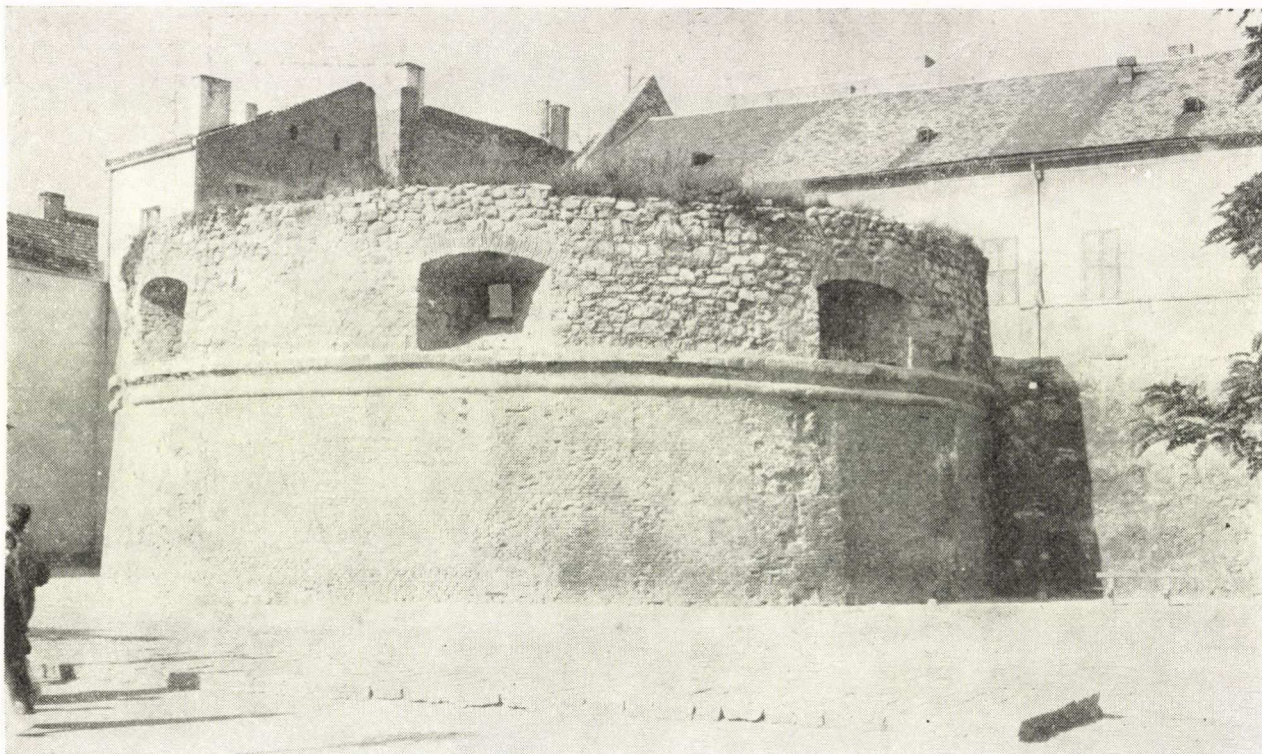
²⁷ Nováki Gyula (i. m.) tévedett, mikor úgy vélte, hogy „... zavarólag csak az hat, hogy az 1622, ... tervrajzon jól felismerhető.” Ez a madártávlati rajz ugyanis még nem ábrázolja a harmadik városfalat is áttörő rondellát,

csupán egy — a többieknel kissé nagyobb — faltornyot, mely sem a külső falat, sem a várarkot nem érinti.

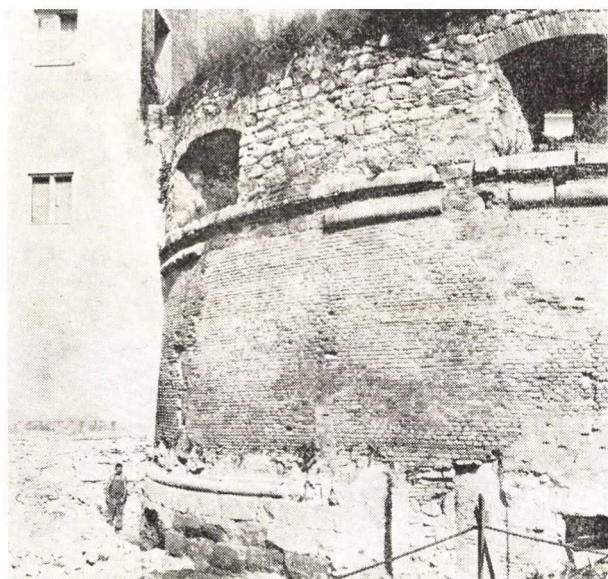
²⁸ Póda E., Sopron sz. kir. város monographiája. (Sopron 1890) 438, 451.—1625. 24. §. 1630. 29. §.: „Die Pastein bey St. Georgen-Kirchen so wol beim hindern thor im Winckhel auch am khalten Eck seint alle bauvellig und fast nider gefallen, alss bit ein E. Gemein einen E. Rath was etwan im Zwinger von Noeten sein wirth, machen zu lassen, solches ins werkh zu sezen.” — Az 1668. évi közgyűlési jegyzőkönyv a rondella nevét is megőrizte: Szent György bástya („... bei der St Georgen Pastey ...”). Uo. 122.

32. kép. A rondella és a felső falszoros metszetei
 Рис. 32. Профили ронделлы и верхнего стенового коридора
 Fig. 32. Coupes du bastion et de la braie supérieure

33. kép. A rondella az ásatás előtt
Рис. 33. Ронделла перед раскопками
Fig. 33. Le bastion avant les fouilles

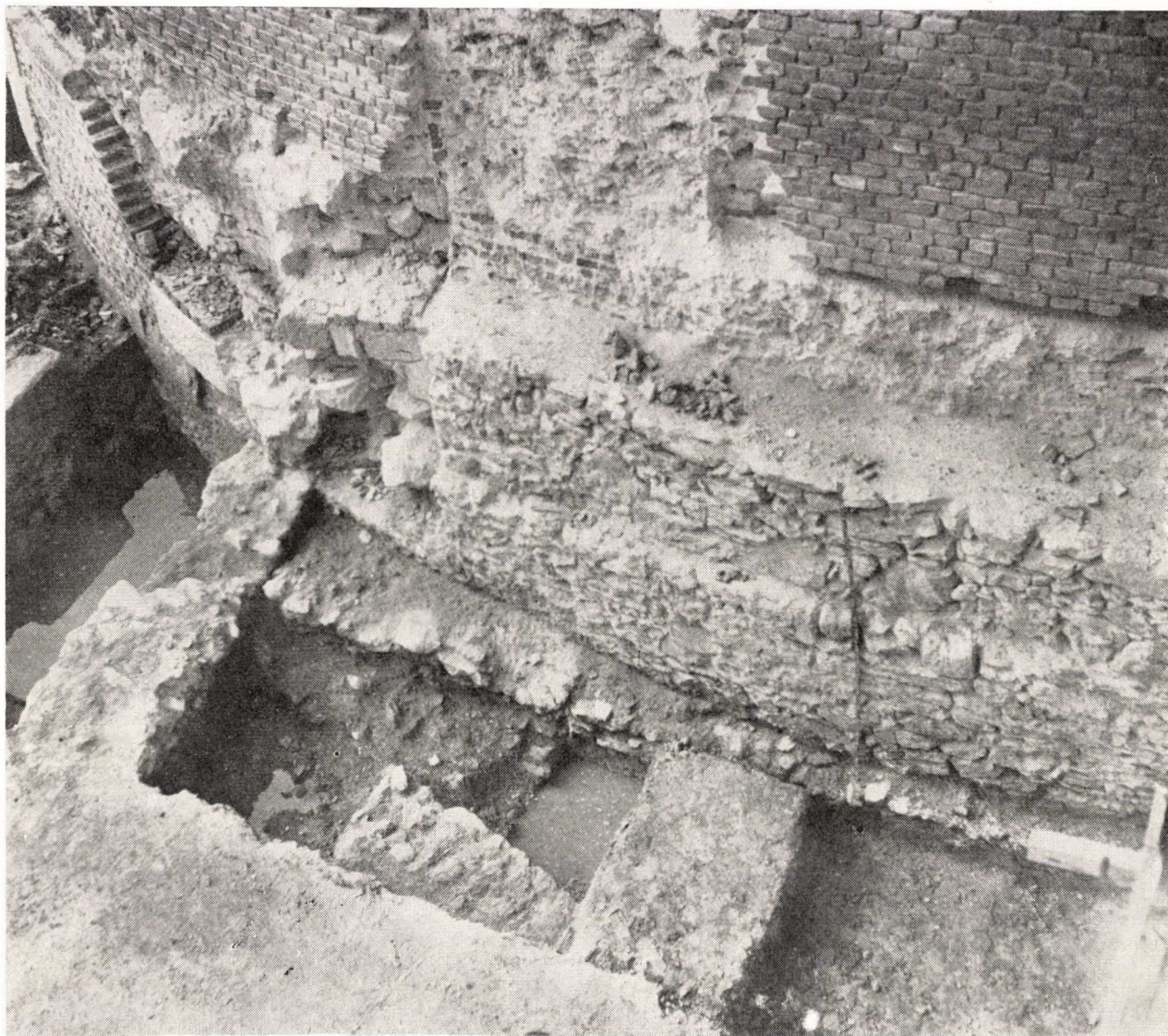
34. kép. A rondella lábazata feltárás közben.
Рис. 34. Цоколь ронделлы во время раскопок
Fig. 34. La base du bastion en cours de dégagement

²⁹ A IV. periódust e szakasznál az a nagyobb méretű téglalőrés jelzi, melynek maradványát a rondellától számított harmadik felső téglalőrés alatt részben kibontottuk. Töleséres béléte 108 cm széles belső nyílásra utalt, tehát ez is ágyúlőrés lehetett és ugyanúgy két torony közötti szakasz közepére helyezték, mint a Szt. György u. 17-nél. (A helyreállításnál a lőrést ismét befalazták.)

pártázatát átlag 2,50 m-es tengelytávolsággal képezték ki 75–80 cm széles közökkel, de itt is találunk az átlagos 1,65 m széles pártázatok sorában még 2 m-t meghaladót is.²⁹

Ezen a szakaszon is megtaláltuk a III. periódus átalakítási munkáit; a pártázatközök befalazását és a szűk réslőrések kiképzését. A délebbi szakasztól eltérően csak minden második közt használták fel lőrés elhelyezésére és ezek mind a magasabb nyílásformát mutatják egészen a 7. toronyig. A lőrések alját itt már kezdetben is valamivel magasabbra helyezték a pártázatközök aljával és egy későbbi átépítési fázisban itt is elfalazzák a lőrések alját és így kisebb nyílásokat képeznek.

A felső falszorosban feltárt rétegek a következő képet adják (32. kép D-D metszet): A középső városfal 2 m vastag alapozással épült a római városfal fölé. — 2,25 m alatt az alapfalon kisebb-nagyobb kövekből és földből szorosan rakott töltés fekszik a mellvédfal mellett, ez a fal építése után kiképzett járda. A kövek között szürke redukált égetésű osztrák típusú fazéktöredékek feküdtek, melyek a XIII. sz. végén készülhettek, vagy a század fordulóján (37. kép 1.). Mellette és felette az 5. réteg barna földje húzódik. A 4. réteg habarcestörmelékes sávja csak a fal belső síkja mellett található — 1,9 m mélyen, ettől felfelé a fal már vakolt: ez a III. periódus átépítési szintje. — 1,3–1,9 m mélységben a 3. réteg barna földje fekszik, ebből lapos középkori tetőcseréptöredék-

35. kép. A rondella lábazata és alapfala az alsó falszorosban
 Рис. 35. Цоколь и фундаментная стена ронделлы в нижнем стеном коридоре
 Fig. 35. Base et soubassement du bastion dans la braie inférieure

kek, grafitos anyagú osztrák fazéktöredék és redukált égetésű osztrák típusú kerámia mellett zömben már vörös fazekak darabjai feküdtek, melyeknek ilyen kihajló legömbölyített peremű típusait a XV. sz. elejétől kezdve ismerjük (37. kép 2–11.). Itt került elő néhány szürke és barna tál alakú XV. sz.-i meredek falú kályhaszemtöredék is (12–13.). Ez a réteg már a III. periódus után került ide, anyaga szerint a XV. vagy már a XVI. században. A 2. réteg kötörmeléke, a kettős habarcssávvál ismét két átépítést jelez: a IV–V. periódus lőrészorának megépítését. Ekkor építik meg itt is a belső vékony támfalat, mely mögött még a sánc maradványának dombja húzódott (7. réteg), ezt itt az újkori építkezések semmisítették meg.

Alsó falszoros: A rondella mellett az alsó falszoros feltárása során kibontottuk a rondella lába-

zatát, mely itt, ahol már a falszoros földje takarta, csupán tört kőből épült (35. kép). — 2,6 m mélységtől már a rondella alapfala húzódik, mely nem követi a felső fal íves vonalát, mellette vékony beátsi réteg vágja el a római rétegeket (32. kép E-E metszet). Ezen a szakaszon 11 m hosszban az újkorban ide épült házak pincéi semmisítették meg a falszoros középkori és későrómai rétegeit — 2,4–2,5 m mélységig, tehát még a későrómai járószint mélysége alatt is (D-D metszet); a korábbi periódusok kutatásának azonban megvan a lehetősége. A római városfal lábazati párkányával és kváderköves, eredeti falsíkjával töretlenül húzódik a 7. toronyig. A délebbi szakasztól eltérően itt csupán egy, helyenként két sor kváder maradt meg és ezek a legalsó sorban sem mindenütt illeszkednek szorosan. Más szakaszok-

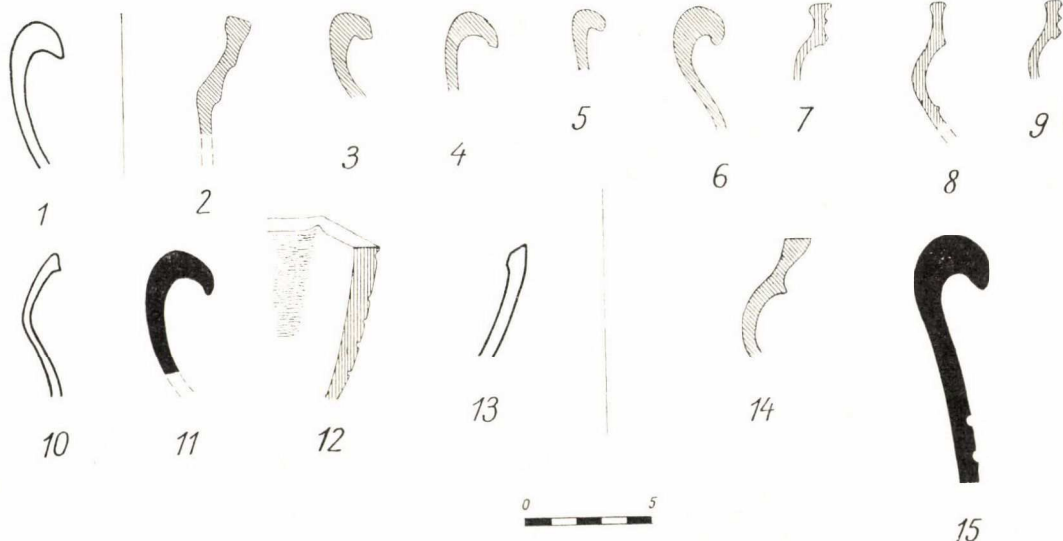

36. kép. A középső városfal belső oldala, az V. periódus lőrése és szintje a rondella mellett

Рис. 36. Внутренняя сторона средней городской стены, амбразура и горизонт V-го периода рядом с ронделлой
Fig. 36. Le côté intérieur de la muraille médiane, la meurtrière et le niveau de la Ve période près du bastion

tól eltérően a középkori középső városfal külső síkja itt nem tartja be a római falsíkot és kis párkányt képez. A legkülső harmadik középkori városfalnak itt csak alapozása maradt meg, föléje újkori házfal épült. Északabbra már megmaradt a középkori fal is, lábazatának és vízkivezető nyílásainak átvétítése megadja a középkori falszoros itteni belső magasságát is (D-D metszetben szaggatott vonal helye).

*

37. kép. Leletek a felső falszorosból a rondella mellett (1 = 5. réteg; 2–13 = 3. réteg; 14–15 = 2. réteg)
Рис. 37. Находки из верхнего стенового коридора рядом с ронделлой (1 = 5-ый слой; 2–13 = 3-ий слой; 14–15 = 2-ой слой)

Fig. 37. Trouvailles livrées par la braie supérieure près du bastion (1 = couche n° 5, 2–13 = couche n° 3, 14–15 = couche n° 2)

A fentiekben három ásatási területnél határozhattuk meg a középkori és római városfal helyzetét, elválaszthattuk — elsősorban a középső falnál — fő építési periódusaikat.

Sopront a XIII. század végéig a többször említett (1277, 1297) római városfal védte a mögötte épített gerendavázis sánc maradványával és egyes szakaszokon ennek kő burkolófalával. (Helyenként számolhatunk a belső városfal kis részleteivel is: I. periódus.³⁰)

A XIII. század végén, főleg III. Endre 1297. évi adománya után megindult a középső városfalvonal új kiépítése, betartva a római városfal adottságait úgy a homlokzati falsík, mint a tornyok külső alaprajzában (II. periódus). A méretei miatt is jelentős munka I. Károly új adománya alapján csak 1330–39 között fejeződött be. Ez alatt megépültek a legbelső fal eddig elmaradt szakaszai és a külső, harmadik fal. Létrejött tehát a kettős falszoros-rendszer, majd 1340-től 1344-ig előtte a várakok is.

A III. periódusban korszerűsítik, átépítik a városfalakat a kézi tüzfegyvereknek megfelelően. A IV. és V. periódusban megmagasítják a városfalakat és újabb lőréssorral látják el.

Az építészettörténeti kutatás egyik kérdésének revízióját vonja magával (a szorosan vett helytörténeti kérdéseket itt nem érintve) az ásatások egyik bizonyítéka: a későrómai külsőtornyos városfal használata és újraépítése a tornyokkal együtt 1340-ig. A fal síkjából előreálló tornyok alkalmazása az ókortól kezdve jellemzi a fejlettebb védekezési módot a város- és várépí-

³⁰ A belső városfal periódusainak meghatározását a további ásatások során szeretnénk elvégezni.

tészetben, s bár sok esetben úgy tűnik, hogy fejlődésbe merült, tulajdonképpen nyomon követhető a későközépkorig. Alkalmazása a hazai fejlődésben sem köthető a XV. századhoz.³¹ A budai királyi vár- és városfalak felépítése során folyamatosan alkalmazzák őket a XIII. század derekától.³² Valószínűnek tartjuk, hogy a soproni városfal tornyai egyes védelmi építkezéseknél ösztönző példát jelentettek.

LES MURS D'ENCEINTE MÉDIÉVAUX DE SOPRON

Résumé

Pour connaître l'histoire de la ville de Sopron, une collectivité de travail a été formée de spécialistes de la préhistoire, de l'archéologie romaine et de l'archéologie médiévale, laquelle, en 1959, a entrepris des fouilles systématiques (Arch. Ért. 89, 1962, pp. 47–67). Pour éclaircir les problèmes des diverses époques, des fouilles ont été exécutées qui, en partie, étaient communes, et en partie indépendantes l'une de l'autre nous donnerons ici un compte rendu des fouilles portant sur l'étude du moyen âge, comprennent trois territoires et qui sera suivi du rapport des quatre autres fouilles, puis de l'appréciation des résultats de celles-ci.

En coupant la braie inférieure, nous avons mis à découvert, dans le jardin de la maison sise 2, rue Hátsókapu, les murs d'enceinte médian et intérieur. Le mur d'enceinte intérieur forme la façade côté jardin de la maison actuelle (fig. 4–6.). Les trouvailles (fig. 10) permettent de situer la construction du mur médian à la fin du XIIIe siècle. Là aussi, le mur d'enceinte médiéval a été élevé en utilisant les restes de l'enceinte romaine. Derrière celle-ci courait le rempart à carcasse de poutres qui, à l'extérieur, était revêtu d'une mince couche de pierre. Le mur d'enceinte médian fut, plus tard, au XVe siècle, reconstruit, puis encore plus tard, dans les IVe et V^e périodes de construction, rehaussé de briques et percé de deux sortes de rangées de meurtrières (fig. 3, 8–9).

La Porte arrière fut démolie entre 1821 et 1823, mais son dessin de relevé datant de 1815 nous est resté (fig. 11). L'étude de celui-ci et son adaptation au plan actuel démontrent que la tour d'entrée fut construite en même temps que le mur médian. Le mur d'enceinte extérieur, la troisième enceinte, fut construit plus tard (1330–1339). Selon ses analogies, l'ouvrage avancé communiquant avec la tour dut être construit au XVe siècle, et, selon les données des archives, reconstruite avant 1642. On lit dans les sources écrites que des travaux importants y furent exécutés aussi en 1437 et en 1441: „...an dem polberch am hindenturn...”, ce qui dut être un ouvrage avancé, éventuellement une barbacane où dominait le travail de charpenterie.

Devant les maisons n°s 13–19, rue Szent György, nous avons réussi à dégager les restes de tous les trois

Már az eddig ismertetett ásátások³³ alapján is bizonyítható, hogy a római örökség felhasználása a magyar városkialakulás folyamatában egyes esetekben döntő indítékot adott. A római városfalak használatának mértéke az Árpád-korban, majd rekonstrukciójának módja a XIII. század végétől 1340-ig, hazánkban egyedül álló, — de európai összehasonlításban is jelentékeny.

Holl Imre

murs d'enceinte médiévaux. Le mur intérieur est conservé grâce aux façades des maisons adossées, construites plus tard (fig. 16) A un endroit une large porte conduit à travers le mur à la braie supérieure. Cette porte fut ouverte sans doute lors d'une transformation antérieure, pour y introduire des canons. C'est là que nous étions pour la première fois en mesure de prouver que les tours murales demi-circulaires de l'enceinte médiévale furent construites également en utilisant les tours romaines (fig. 17–20). La muraille médiévale était primitivement crénelée et fut construite entre 1297 et 1339. Là aussi suivirent trois autres périodes de construction dont nous avons réussi à séparer les vestiges. Dans la IIIe période de construction, les créneaux furent bouchés et des meurtrières y furent aménagées. Dans les IVe et V^e périodes le mur fut surélevé et percé d'une nouvelle rangée de meurtrières (fig. 26–29).

En dégageant la braie inférieure, nous avons mis à découvert les restes du mur d'enceinte extérieur (fig. 25). Comme l'atteste la stratification, l'enceinte romaine de la basse époque fut deux fois, éventuellement trois fois, détruite (couches 5–4/b–4/a), mais le moignon de l'enceinte romaine s'élevait du terrain encore jusqu'au XIIIe siècle. La couche médiévale de la braie inférieure a livré des trouvailles qui témoignent de l'utilisation de celle-ci aux XIVe et XVe siècles (fig. 13). Les couches plus récentes furent détruites par les constructions exécutées à l'époque moderne.

Devant la maison sise 9, rue Szent György s'élève le bastion construit en 1631. Au cours des fouilles nous avons retrouvé sa base originale à pierres de taille qui avaient revêtu le mur du côté du fossé (fig. 32, 34).

En dégageant la braie supérieure, à côté du bastion nous avons fait les mêmes observations que pour le mur d'enceinte situé plus au sud. Nous avons retrouvé là aussi les différentes périodes de construction de l'enceinte médiévale (fig. 32, 36), et nous avons dégagé les restes des meurtrières bouchées. Dans la braie inférieure la construction des caves des maisons bâties à l'époque moderne a détruit les couches de la basse époque romaine et du moyen âge. Le mur médian fut élevé là aussi sur l'enceinte de la basse époque romaine.

I. Holl

³¹ A külső tornyok alkalmazását a hazai építészetben ezzel ellentétben tárgyalja és rendszerében kormeghatározóvá teszi: Gerő L., Magyarországi várépítészet. (Bp. 1955) 245–247, 258–260; valamint további feldolgoásaiban: A soproni vár [Csatka E., Sopron és környéke műemlékei c. kötetben (1956)] 166–169: „Végigtekintve a magyarországi várépítés fejlődését azt látjuk, hogy a soproni külsőtornyos városfal is legkorábban csak a XV. század vége felé épülhetett.” — Entz Géza az 1353-as lengyel oklevél alapján, mely Plock külsőtornyos városfalának építését rendeli, el, már felvetette, hogy egyes hazai városfalaink kormeghatározását új vizsgálat

alá lehetne venni [Műemlékvédelem 4. (1960) 20.].

³² A budai várfal patkó alaprajzú külső tornya a XIII sz. közepe után épült. Feltárása és kormeghatározása: Gerevich L., A budai vár feltárása (Bp. 1966) 5. kép, 22, 38, 262. Uo. a vár többi Anjou- és Zsigmond-kori külső tornyának leírása.

³³ A közölt felméréseket a Régészeti Intézetben Egyed E., Wolsky M., Munkó M., Bóka D., a fotókat Susits L. és a szerző készítették. Az alaprajzokat az Építészettörténeti Tanszék 1960. évi városfelmérésével egészítettük ki, igyekezve korrigálni ennek hibáit.